

action
de la Revue arménienne HANTTS;
Couvent des R.R. P.P. Méchit

à VIENNE

VII Mechitharistingasse 4

ԱՐԵՐԱՆԵԱՆ

ՄԱՄՈՒԼ

ԱՄՍԱԹԵՐԹ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՁՅՐՔ ՏԱՐԻ

1893

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԳԵՐԵԶՄԱՆԻ Մ'ԱՌՁԵԻ	545
ՆԱՄԱԿ ՇԻՔԱԿՈՅԷ	557
ԻՄ ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐԷՍ	563
ՄԵՐ ՆԱԽԱԶԱՐՅ ՀԻՆ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆԸ	573
ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՏԵՍՁՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳ. Ս. ՄԵՍՐՈՊ. ԵՒ ՀՈՒՓՍ. ՎԱՐԺԱՐԱՆԱՅ ԶՄԻՆՈՆԻՈՅ 1889—90—91	578
ՍՏԵՓԱՆ ՎԱՐՊԵՏԵԱՆ	589
ՅԱՆԿ ՆԻՒԹՈՅ	590

ԶՄԻՆՈՆԻՍ

ՏՊԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ



ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ
Տ Ա Ր Ե Ց Ո Յ Ց
1 8 9 4
Տարւան

Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ի 2

Ն Շ Ա Ն Կ. Պ Ե Ր Պ Ե Ր Ե Ա Ն

Կ. Պելե-Իսէ Զապէի Ճարտէի Թի- 61

Այս զրօսալի ու հետաքրքրաշարժ հատորն ունենալ փափա-
քողք կրնան դիմել Մամուրեան Տպարանն և Կարապետ Գու-
յումճեանի խանութն:

ԳԻՆ 6 զրուշ արծաթ

ԲԱԶՄԱՎԷՊ ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

Տ Ա Ր Ի Ծ Բ 1894-ՌՅԽԵԴ

Ա. — Բաշուած է Բազմալիպի 1894 տարւոյ բաժանորդագրութիւնն
տարեկան բաժանորդագրին (10 ֆւանք կամ 4 ուսուրլի կանխիկ Վճարելի)
և այլ պայմանք նշելն:

Բ. — Բազմալիպի ամսական ծաւալը միշտ երեք թերթ է, բայց յա-
ւելուածք ևս կը լինին ըստ պարագային:

Գ. — Բաժանորդակութիւնն աւելի միայն է, և հետաքրքրալիւն՝ նիւթոյ
դանադանութեամբ, որ ևն՝ Հալիպիան. — Բանասիրտիւն. — Պատ-
մական. — Գեղարու Խտական (պատկերք). — Բանաստեղծական. —
Գիտական և Գիւտի, և այլն:

Դ. — Ամէն ամիսյ սկիզբն բաժանորդաց ձեռքն հաւնի, ի բաց առեալ
անակնկալ դէպք:

Ե. — Մեծ. բաժանորդք իւր կը ցանկն առաջնիւյ տարւոյս պրալները
ընդունել, պարտին նորոգել իրենց բաժանորդութիւնը որոշ հասցէիւ կամ
առ խմբագրութիւնս և կամ առ Գործակալն*:

* Կը լինի բոլի ի Մեծ. բաժանորդաց որ Բաշուար ամս թերթն ընդու-
նելէ յետոյ հաճին յղել բաժանորդագրել և ընէ յղած, զի չուրարկողաց
կը դադրեցուի:

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

ԱՄՍԱԹԵՐԹ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԻԳ՝ ՏԱՐԻ

1893

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ԳԵՐԵԶՄԱՆԻ ՄՍՈՋԵԻ

Կարօ իսկոյն սկսաւ գործի: Օր ըստ օրէ կ'հասնէին Ֆրանսայէ այն մշակական նոր գործիներն որ պիտի ծառայէին արդիւնաշատ մշակագործութեան: Նպաստաւոր զիններով հողեր գընուեցան և բանւորներ բռնուեցան որ թէ՛ մշակութեան արհեստն հետզհետէ ուսնին և թէ՛ հարկ եղած վար ու ցանն ընեն:

Կարօ ուրախութեան դադաթնակէտն կ'գտնուէր: Անընդհատ զործունէութիւն մը կ'հրահրէր զինքն: Խեղճն ու սրհետազիտական եռանդն նուիրած էր իր ձեռնարկին, մինչ իր սիրտն առաջուանէ աւելի բոցավառ ու ուժղին կ'տրոփէր իր վարդանոյշի համար:

Գիւղին մէջ ուրիշ խօսք չկար, իբր բարերար մը կ'նկատէին Կարօն որ աղքատներու և անգործներու գործ ու դրամ կ'բաշխէր:

Իսկ վարդանոյշ երազներով օրօրուն՝ երջանիկ էր իր Կարօի համար լսած գովեստներուն և օրհնութիւններուն առջև:

որոցմէ մաս մ'ալ իրեն իրաւունքն լինելը կ'կարծէր: Հպարտ էր իր սիրականին համար և իր սրտի ուրախութեան հաղորդ մը մը գտնելու անյոյս՝ վերջապէս կ'բանար իր թրթռուն հոգին մօրն առջև և կ'խոստովանէր յուզեալ շեշտերով իր սէրն ու կարօի երդումներն ու խոստումներն:

Վարդանոյշի մայրն, նախ չկրցաւ հաւատալ որ կարօ՝ եւրոպականացեալ երիտասարդն՝ իր աչքն դարձուցած լինէր իր դեղձուկ աղջկան վրայ և նէրա նուիրած լինէր իր սիրտն, բայց այնքան անկեղծ էին ու անմեղ իր աղջկան սրտաբուխ յայտնութիւններն որ ի վերջէ հաւատալու պարտաւորուեցաւ: Խեղճ կիներն որ մինչև այն ժամանակ գոհ ու անտարբեր, միօրինակ ու պարզ կեանք մը կ'անցնէր, կորոյս իր նախկին հանգստութիւնն և փոխանակ ուրախանալու իր աղջկան յայտնութեանց վրայ, մտաւտանջութեամբ ու հոգերով անցնել սկսաւ իր օրերն և մաշել իր սիրտն:

Վարդանոյշ՝ իր առջի տեսակցութեան մէջ՝ հաղորդեց կարօի իր ընթացքն և ըրած խոստովանութիւնն, բայց միանգամայն անմեղութեամբ յայտնեց որ փոխանակ իր մայրն ուրախացնելու, ալ աւելի տխրեցուցած էր ինք և զղջացած էր իր ըրածին վրայ:

կարօ անմիջապէս ըմբռնեց բուն շարժառիթն և փափաքեցաւ տեսնել իր ասպադայ զոքանչն, և՛ ջերմ բառերով և վստահեցուցիչ երդումներով նէրա արտայայտեց իր աղջկան համար զգացած սէրն և ասպադայի մէջ զնէ միայն իր կենակիցն ընելու անդառնալի ու անսասան որոշումն: Վարդանոյշի մայրն ուրախութեան արցունքներով ընդունեց կարօի խոստումն և խընդրեց որ կարելի եղածին շափ դադանի մնայ այս սէրն, առանձին միջոցի մը մէջ կարօի խոստովանելով որ Վարդանոյշ արդէն օրօրսցէ անտի խօսեցեալ մ'ունէր . . . :

*
* *

Առաջին հունձքն խիստ առատ ու արդիւնաշատ եղաւ: կարօ բաց ճակտով՝ գործոց արդիւնքն տեղեկագրեց իր հօրեղբոր՝ որմէ ստացաւ անբաւ շնորհակալեաց հետ նաև իր գործունէութեան արժանի տրիտուրն:

Բայց գործոց աւելի մեծ մղում տալու համար՝ կարօ իր հօրեղբոր հաւանութեամբ նորանոր գործիներ ապսպրած էր:

Եւրոպա որոնք երբ հասան խօսակցութեանց ու քննադատութեանց առիթ տուին: Այս մեքենաներով գործաւորներն թէեւ կ'աւելնային, բայց մշակներու թիւն հարկ էր նուազեցնել, որոց գործերն պիտի կատարէին մեքենաներն:

Քանի մը հողատէրներ՝ որ բաւական ժամանակէ ի վեր ժողովրդեան խանդին առջեւ անլսելի ըրած էին իրենց գանդաւորներն, յարմար առիթ գտան արձակուած մշակներու հետ հաւառակ դիրք մը բռնելու և Կարօի գործերն վար վարնելով՝ հասարակաց մտքին մէջ գայթակղութիւն գրգռելու:

Այս խմբին պարագլուխն էր Կիրակոս աղա, որու գործոց մեծ հարուած տուած էր Կարօ՝ իր արտերու մէջ գործածուած մարդոց օրօղջէքն աւելցնելովն և իր բերքերուն աւելի զիւրամատչելի դիներովն յօգուտ հասարակաց չահուն:

Կիրակոս աղա սկսաւ առանց երևան ելնելու գործի սկսիլ և զանազան մեքենայութիւններ լարել: Իր վարձկաններու ձեռամբ յաջողեցաւ Կարօի արտերու մէջ բանող վայրաշարժի կաթսան պայթեցնել տալով՝ երկու գործաւորներու մահուան պատճառ լինիլ:

Այս կ'ըսէր և շատ էր իսկ այդ անկիրթ հասարակութեան մտքերն պղտորելու:

Այս ձախող լուրն կայծակի արագութեամբ տարածուեցաւ գիւղին մէջ: Ամեն ոք զանազան մեկնութիւններ կ'տար որոց թագուն ուղիչն էր Կիրակոս աղան:

Խուլ և խօլական հակառակութիւն մ'սկսաւ Կարօի և անոր գործին դէմ: Արդէն վայրաշարժ ի եղած վնասն անդարմանելի էր և այդ մեքենան դադարման դատապարտուելով՝ իր հետ անգործածելի կ'դարձնէր միւս յարակից զանազան գործիներն:

Բայց Կարօ վշտեւելու դէմք չուներ: Մեռնող երկու գործաւորներուն ընտանեաց լաւ ոոճիկ մը յատկացնելէ յետոյ, անմիջապէս մօտակայ նաւահանգիստէ մը հեռագրած էր Եւրոպա՝ նոր և փոխնորդ կաթսայ մ'ունենալու համար:

* * *

Կարօ անփոյթ ու անվախ այս ամեն խլրտումներու առջեւ՝ կ'մնար անտարբեր և վստահ իր գործի յաջողութեան վրայ: Բայց կար ուրիշ կէտ մը որ կ'փրդովէր իր հանգստութիւն և կը յուզէր ինչպէս իր միտքն նոյնպէս և իր սիրտն:

Վարդանոյն ինչպէս առջի ժամանակներն, այժմ տեսնել չէր յաջողեր: Այս յանկարծական հեռաւորութեան պատճառն իրեն մտածմանց առիթ կ'տար և սիրտն ահ ու դողի մէջ կ'ձգէր:

Վարդանոյն չտեսնել՝ իրեն համար մեռնիլ կ'ընկալէր, ներս հետ չխօսիլ, տխրութիւն և վիշտ կ'տար իր սիրահար սրտին:

Ի՞նչ էր այս անմեկնելի հեռաւորութեան գրգիռն, ի զուր կը ճգնէր Կարօ թափանցելու: Ջանաջան կասկածներ կ'մաշէին իր սիրտն, պէս պէս մտածումներ կ'խանգարէին իր անկեղծ ու վճիռ սէրն:

Արդեօք Վարդանոյն մոռցած էր զինք, արդեօք կ'ուրանար իր սէրն: Ահա այս տեսակ յուզիչ կասկածներ կ'վրդովէին Կարօի հանգստութիւնն:

Կիրակոս աղա ազատ մօտք ունէր Վարդանոյի հօր, Ղաչար աղայի տունն, որու մտերիմն ու խորհրդակիցն ըլլալէ ի զատ անոր հետ նաև շահերու փոքր կապակցութիւն մը ունէր:

Ղազար աղա հին գլուխ մարդ մ'էր: 60-63 տարեկան որ գործէ քաջուած տուն կ'նստէր և դուրսն անցած դարձածին վրայ միշտ Կիրակոս աղան լուրեր կ'առնուր:

Կիրակոս աղա որ տան մէջ իր բարեկամին հետ ունեցած շահերէն ի զտա՝ նաև իր անձնական մասնաւոր նկատումներն ունէր, ժամանակին յաջողեցաւ Կարօի մասին գէշ ու անընտրան կարծիքներ տալ Ղազար աղային և այդ վերջինն՝ առանց ի մտուած իրազեկ լինելու անցած դարձածին, այնքան հուր ու բոց կ'ժայթքէր Կարօյի դէմ՝ որ իր կ'ինն՝ սարսափահար, յարմար դատած էր ժամանակի մը համար հեռացնելու ճգնիլ Վարդանոյն, որպէս զի օր մը իր ամուսնոյն բարկութեան զոհ չերթայ:

Միւս կողմէ Կիրակոս աղա, որ իրազեկ էր Կարօի սիրոյն առ Վարդանոյն, անգիտակ կ'ձեռնար և ներս մօտ վստահութիւն շահելու համար Կարօի մասին գովեստներ կ'ընայէր:

Կիրակոս աղա, Վարդանոյի խօսնայրն էր և Ղազար աղա խոստացած էր իր աղջիկն իրեն տալ առանց իր կնոջ ու աղջկան հաւանութիւնն ստանալու: Սակայն Վարդանոյի մայրն յաջողած էր եղած խոստումն իմանալ և ահ ու դողի մէջ կը գտնուէր Կարօի և իր աղջկան ասպագային համար:

Կիրակոս աղա վշատող մարդ չէր, իր նպատակին հասնելու

համար պատրաստ էր ամեն տեսակ միջոցներ գործածելու, ուստի աշխատեցաւ Վարդանոյշի վստահութիւնն զրաւել' և նէրա մօրմէն գաղտնի, իբր տան բարեկամն' նէրա հետ մտերւ մութիւն հաստատել, միշտ գովելով Կարօն և բարձրացնելով անոր արժանիքն:

Օր մը Կիրակոս աղա լեղսպատառ Ղազարի մօտ կ'հասնէր իր զգացած այլայլութենէն աւելին ցոյց տալով:

— Ի՞նչ կայ, Աստուծոյ սիրոյն, կ'աղաղակէ Ղազար աղա:

— Է՛հ, բարեկամ, քաջութիւն, ծանր լուր մը:

— Ի՞նչ լուր, ըսէ՛, հոգիս կ'քաղես:

— Այո՛, այո՛, բայց խոստացիր աղբեր որ չդիտի զայրանաս, չպիտի պօռաս, գաղտնի պիտի պահես, խոհեմութեամբ պիտի չարժիս, եթէ չես ուզեր քու և իմ յաւէտ դժբաղդութեան պատճառն լինիլ:

— Բայց խօսէ՛, պիտի ճաթիմ, համբերութիւնս կ'հատցնես:

— Մտիկ ըրէ, մօտեցիր, ծանր է պարագան: Նոր լուր մը պիտի յայտնեմ քեզ: Բայց նախ սկզբէն հարկ է սկսիլ, որպէս զի խնդրոյն պէտք եղածին պէս վերահասու լինիս:

— Բայց չխօսի՛ս, Կիրակոս աղբեր:

— Բայց ուսկի՞ց սկսիմ, կ'դողամ, կ'վախնամ որ աղմուկ պիտի հանես:

— Է՛հ, կ'երդնում Աստուծոյ վրայ որ պիտի համբերեմ, որ-քան ալ ծանր լինի խնդիրն:

— Կ'երդնու՞մ:

— Կ'երդնու՞մ:

— Լաւ ուրեմն, ահա սկսայ: Կարօն Վարդանոյշն կ'սիրէ եղեր:

— Հէ՛, հէ՛, թնչ . . . :

— Այո՛, կ'խենդենայ եղեր վրան:

— Կ'խենդենայ մի՛ եղեր . . . :

— Այնպէս որ աղջիկդ կնութեան պիտի խնդրէ եղեր:

— Ապա՛, բայց զիտնալով որ դու, իր հայրն, իրեն նման Ֆէնիկ մը, անաստուածի մը, սաղանի հետ գործ ունեցող մարդու մը տալու պիտի մերժես, ուրիշ միջոց մը կ'խորհի եղեր. . . :

— Ի՞նչ միջոց, ըսէ՛ . . . :

— Բայց, Ղազար աղա, մի՛ բարկանար, արդէն խօսք տուիր ինձ, երդում ըրիր: Եւ ասկից զատ այս միութեան մէջ անյար-

մարութիւն մը չեմ տեսներ, է՛հ, մտածէ, եղբայր, որ հարուստ է՛, աղջիկդ կ'սիրէ, ընտանիքի զաւակ է, անշուշտ օր մ'ալ հաւատքի կ'դառնայ: Ես իմ արդար իրաւունքէս կ'գրկուիմ, թէ և իմն է Վարդանայն, բայց այս տեսակ բաղդի մ'առջև ես կը քաշուիմ, ինչ կ'ըսես, Ղազար աղա:

— Հասկցայ, դո՛ւ ալ կատարեալ մարդ չես եղեր, կ'համոզուիմ հետզհետէ: Եւ ինչպէս կ'յանդգնիս իմ առջևս այդպէս լեզու մը գործածելու աղջկանս համար: Միթէ աղջիկս հերետիկոս պիտի ընել տաս: ողջ, ողջ կրակը նետեմ մէկ հատիկ աչքիս լոյսը, է՛հ, թող այդ փուճ խօսքերն և նայինք թէ ինչպէս պիտի կորդէ որսը: Ի՞նչ միջոց կ'խորհի եղեր, ըսէ:

— Է՛հ, ըսեմ, ինչ պիտի ըլլայ: Աղջիկդ պիտի առնէ տանի եղեր . . . գաղտնի:

— Հէ՛, ձեռքէս առնէ, թո՛ղ դայ, թող գայ և անոր բերնին չափը պիտի տամ: Եւ ինչպէս կ'համարձակի այսպիսի վատութիւն մ'ընել, բայց ուրիշ բան մը կարելի՞ է սպասել Ֆրէնկէ մը, որ մի քանի տարի մեզմէ հեռանալով կ'կարծէ թէ բան մը եղեր է, միթէ մեր գիտցած կարօն չէ՞, որ հիմա պարոն կարապետ եղեր է: Ա՛խ, խայտառակը, ա՛խ, անպիտանը, իմ աղջկանս վրայ, ինչպէս կ'յանդգնի իր աչք վերցնելու, ծօ՛, կիրակոս, ո՞վ կ'կարծէ զիս, ես անոր ցոյց պիտի տամ:

— Բայց այդպէս առանց խորհելու մի նետուիր, Ղազար աղա, ոտքդ պագնեմ, մտածէ, թերեւս աղջիկդ ալ կ'սիրէ կարօն:

— Աղջիկս կարօն սիրէ՛, անգամ մ'ալ կրկնէ, չհասկցայ, չուտ ըսէ, ինչ, ինչ, աղջիկս կարօն սիրէ, խեղդեցա՞ր, թէ կ'բարբառնջես: Ձգիտե՞ս որ աղջիկս իմ ընտրածս առնելէն անդին չանցնիր: Թող զիս մինակ, համբերութիւնս մի հատցնէր, ահա նորէն կ'կրկնեմ որ աղջիկս քուկդ է, երբոր կ'ուզես պատրաստ եմ քեզ յանձնելու, կ'հասկնամ: Իսկ այդ սրիկան, թո՛ղ ելնէ այդպիսի բան մ'ընելու, ես գիտեմ թէ ինչ կերպով պէտք է անոր դաս մը տալ, որ բնաւ կեանքին մէջ չ'ոռնայ:

Այսպէս ահա՛ կիրակոս աղա, շինծու պատմութիւն մը հիւսելով՝ կ'աջողէր իրեն եղած խոստումն անգամ մ'եւս յիշեցնել տալէ վերջ Ղազար աղայի, նաև անոր մտքին մէջ կասկածն արթնցնել, կարօի և Վարդանայի սիրոյն նկատմամբ:

Բայց կարօ չէր կարող այսպէս հեռու մնալ իր Վարդանայէն: Հեռի մնալով կ'ըլատէին բոլոր իր կարողութիւններն և գործելու եռանդն կ'սկսէր թուլնալ: Վիշտոն կ'կրճէր իր սիրտն,

հնչնուքն կ'մղէր զինքն դառն ու վշտալի մտածմանց մէջ, կ'հեղձէր իր սիրտն և ելք մը կ'փնտռէր այս ամենէ պրծելու և ընդ միշտ ապահովելու իր երջանկութիւնն:

Մինչ այս անստուգութեան մէջ ընկած՝ կ'վարանէր և ապագայի մթութեան քողն կ'ջանար պատուել, սոսկալի լուր մը կ'հասնէր ի Ծագ-գիւղ:

Այս աղետաբեր լուրն Կարօի հօրեղբոր մահն կ'գուժէր, որ անդաւակ կ'մեռնէր, թողնելով դեռատի այրի մը, որ Կարօի աճապարանօք դէպ իղմիր մեկնումն կ'խնդրէր, գործոց զլուխն անցնելու համար, իւր միակ ժառանգորդն իր հօրեղբոր:

Այս կրկնակի դժբաղդութեանց առջև շփոթած, ապշած էր Կարօ: Մի կողմէ իր հօրեղբոր սգալի մահն, միւս կողմէ իր սրտի սուգն, երկու կրակի մէջ կ'թողէին խեղճն: Ինչ ընել, որու խորհուրդ հարցնել, որո՞ւ վստահիլ: Ձէր կարող տեսնել Վարդանոյն որ նէրա փափուկ սրտին ապաւինի և հրեշտակային անմեղութեան վրայ վստահի: Բայց չէր կարող նաև մնալ ի Ծագ-գիւղ: Նուիրական պարտաւորութիւն մ'ունէր կատարելու: Այրի մը իր մխթարութեան և գործերն իր հզօր աջակցութեան կարօտ էին: Բայց Վարդանոյն՝ իր սրտի հատորն: Ձնէ, ղոհել, առանց վերջին հրաժեշտ մ'առնելու մեկնիլ, ո՛հ անկարելի կ'թուէր: Բայց չէր կարող անտարբեր մնալ, ակամայ, գրեթէ իր ըրածին անգիտակ, սկսաւ իր գործերու կարգադրութեան փոյթ տանիլ՝ իր հայրն վերատեսուչ կարգելով: Գրեթէ մի քանի օրուան մէջ, ամեն բան կարգադրած լինցուցած էր, բայց Կարօ՝ կաշկանդուած, դամուած կ'մնար տունն, առանց վերջապէս մեկնիլ իշխելու:

Յուսահատութեան և սրտի բուռն տառապանաց տակ ընկձեալ կ'սպասէր Կարօ իրիկուն մը՝ մինչ մուծն սկսած էր տարածուիլ, Կարօ իր սենեկին մէջ միայնակ, զլուխն ձեռաց մէջ ամբողջած, ազօտ լոյսի մը կիսաստուերին մէջ խորասուզած էր, երբ անշուշտ բացուեցաւ իր սենեկի դուռն: Բայց որքան մեղմ լինէր այս ձայնն, կարծես համապատասխանելով զգացած յուզմանց՝ յանկարծ թափ տուաւ իրեն: Վեր ցատկեց, անմիջական շլացումէ մ'ետք, հոգեթրթիւ ժպիտ մը բացուեցաւ իր շրթանց վրայ՝ և վաղեց իր կուրծքին մէջ սեղմելու իր սենեակն սպրդող դողահար էակն:

Վարդանոյն էր՝ որու պաղատողին ու աղերսարկու արցունքներուն առջև դիմադրելու անկարող, իր մայրն, յանդուգն

քայլ մը կ'առնուր առաջնորդելով իր աղջիկն Կարօի տունն և ինքն Կարօի մօր հետ գլուխ գլխի տուած՝ անդիտակ ձևանալով՝ թողած էր Վարդանոյն Կարօի մօտ վաղելու:

Բաւական ժամանակէ ի վեր՝ իրարմէ անտես մնացող՝ այս երկու սիրահար սրտերն վերջապէս կ'գտնէին զիրար: Կարօ առաջնորդած էր Վարդանոյն բազմոցին վրայ և ներա զգացած այլալուծեան առջև ինքն ալ աւելի ցնորած, երկիւղածու թեամբ կ'սպասէր ներա ոտից տակ ծնրադիր Ո՛հ, որքան բաներ ունէին իրարու հաղորդելու, բայց լուռ ու մունջ ակնապիշ զիրար գիտելով կ'դռնանային, յետին հրճուանք ու դուրգուրանք զետեղելով իրենց մէջ մի ակնթարթի, մէջ մի ժպտին մէջ: Բայց հարկ էր վերջ տալ այս խորին լուծեան: Կարօ մեղմիկ բռնեց Վարդանոյն քնքուշ ձեռքն և այդ խորհրդաւոր լուծութիւնն ջերմ ու հրատապ համբոյրի մը թեթև շնչով մ'ընդմիջեցաւ: Վարդանոյն շիկնեցաւ, անզգալի կերպով քաշեց իր ձեռքն, պահելով զայն իր ուսնոցին տակ, կարծես կ'ուզէր կենդանի ու անշէջ պահել այդ համբոյրի դրոշմն՝ որ թերևս վերջինն պիտի լինէր իր սրտի հատորէն քաղուած:

— Վարդանոյն, լսեցիր անշուշտ չարաշուք լուրն, ըսաւ վերջապէս Կարօ: Մինչև այժմ արդէն պարտաւոր էի մեկնած, լինիլ և դեռևս հոս գամուած կ'մնամ, ո՛հ, չեմ կարող շարժիլ, չեմ կարող քեզմէ հեռանալ, սե սե խորհուրդներ կ'սլաշարեն սիրտս, կ'արիւնեն հոգիս: Բայց թողունք այս տխուր խօսքերն: Ըսէ՛, սիրականդ իմ, ո՛ր ես, ինչո՞ւ չես երևիր ըստ սովորականին ձեր պարտէզի դուռն, ո՛հ պահ մը կասկածեցայ, չեմ տեսներ յանցանքս, թէ մի դուցէ պիտի մոռցար . . . :

— Եւ ինչպէս կրցար ունենալ այդ անգուլթ խորհուրդն, ո՛հ, Կարօ ես մոռնամ քեզ, երբէ՛ք, ընդհակառակն մարդիկ են որ կ'մոռնան իրենց ուխտն և կ'պատուեն մեր սրտերն: Բայց ներկային վրայ խօսինք, սուղէ ժամանակս, համբուած են բոպէներն: Անվախ, յանձնառու ի վերջէ պատահելիք ու է արկածի, ահա թուայ քու մօտն, քեզ քաջալերելու և վերջին հրաժեշտ մ'առնելու:

— Այո՛, իրաւունք ունիս, Վարդանոյն, խօսինք ասպագային վրայ, ահա մի քանի բառով իմ հաստատ որոշումս: Պաշտօնապէս պիտի դիմեմ հօրդ և խնդրեմ քու ձեռքն: Ընչ է կարծիքդ:

— Այդ անհնարին է, ո՛հ դժբաղդիս:

— Եւ ինչո՞ւ, չուտ ըսէ, սիրական Վարդանոյն:

— Որովհետեւ . . . բայց ինչ հարկ երկար խօսիլ, իմ վա-
 փաքս է . . . իմ հրամանս է . . . եթէ կ'սիրես զիս, առ այժմ
 թողուլ զիս ու մեկնել, Գնա՛ անդ՝ որ կ'սպասեն քեզ յսիրեա-
 րութեան կարօտ՝ սգակիր կ'լին մը, նոր բաղդ մը . . .

— Ի՞նչ, մեկնիմ, թողում քեզ անօգնական, հեռանամ քեզ-
 մէ առանց հաստատ խօսքի ստանալու որ իմս պիտի լինիս . . .
 երբէք . . . այդ անկարելի է . . . կարողութենէս վեր բան մը
 կ'խնդրես . . . :

— Բայց՝ կարօ, ի սէր Աստուծոյ, մտիկ ըրէ, խօսքս անպի-
 ւոյն է . . . սակայն դժբաղդ պիտի լինիմ, պիտի տանջուիմ
 եթէ աւելին պահանջես, եթէ չհեռանաս Գոհ եղիր խոստու-
 ւովս, միթէ բաւ չէ՞ քեզ իմ սիրտս՝ որ անբաժան պիտի մնայ
 քու սրտէդ, իմ ուխտս որ է քեզ համար ապրիլ, քու վրադ
 միայն խորհիլ և աղօթել . . . բանաւոր պատճառ մ'ունիմ . . .
 Հայրս պիտի մերժէ առաջարկդ, վստահ եմ, ժամանակի կարօտ
 եմ որ անոր սիրտը չահիմ: Չգիտեմ թէ որ իժն՝ անոր մօտ
 թափած է իր թոյնն քեզ դէմ:

— Ո՛հ, ինչ սև լուրեր կ'իմանամ: Վերջին յոյսս ահա կ'մա-
 րի . . . վերջին իղձս . . . :

— Բայց՝ կարօ, քաջ եղիր, համակերպէ վիճակիդ: Միթէ
 անբաւական է քեզ համար իմ խոստումս, իմ սիրտս:

— Ո՛չ, Վարդանոյշ անբաւական չէ և շատ իսկ է, բայց ո՛հ,
 անմեղ էակ, չգիտես թէ ինչ տեսակ վատեր կան աշխարհս,
 չգիտես թէ ինչ տեսակ հրէշներ կ'գտնուին, որ պիտի դաւադ-
 րեն մեզ դէմ և մեր ասպագայ երջանկութիւնն . . . :

— Կարօ միտ դիր, ահա այս մեր վերջին բաժանման հան-
 դիսաւոր ըստելինն, կ'երդնում այն Աստուծոյ վրայ որ կ'լսէ
 մեզ, թէ քեզմէ ի զատ ոչ ոք պիտի զրաւէ սիրտս, ոչ ոք պիտի
 տիրանայ անոր: Պիտի պահեմ իմ սիրտս ամեն տեսակ յարձա-
 կումներու դէմ անվեհեր և անսասան, մինչև այն օրն որ դու
 իմ ձեռքէս բռնելով, առաջնորդես զիս Ս. Խորանին առջև . . . :
 Միթէ գո՞հ ես:

— Ո՛հ, անհունս, անչափս: Շնորհակալ եմ, հրեշտակդ իմ,
 այժմ դո՛հ ու երջանիկ պիտի մեկնիմ: Դու ևս ապահով ու
 հանգիստ եղիր: Ես ալ կ'երդնում իմ հօրեղբօր գերեզմանին
 վրայ, որ իմ պաշտպանս ու հայրս եղաւ, կ'երդնում իմ նուի-
 րական սիրոյս վրայ, որ այս ձեռքն՝ չպիտի զրաւէ ուրիշ մը,
 որ այս սէրն չպիտի փնտռեն ուրիշի մ'ակնարկն, որ սյս սիր-

տըն՝ չպիտի տրուիէ ուրիշի մը համար, զի պիտի դայ այն ժամն, ուր դու իմա պիտի լինիս, այն ըստէն որ թեոցս մէջ պիտի հանգչիս, և որքան հեռու լինի այդ վայրկեանն՝ կ'երդնում և ես քեզ, ո՞վ արդանոյշ, որ սիրտս, պիտի մնայ անբիծ և հոգիս քեզ համար ըտրորանուէր պիտի արհամարհէ քաջութեամբ ամեն վիշտ ու տառապանք և ամենայետին թշուառութեան մէջ իսկ եթէ գտնուի պիտի համբերէ անտրտունջ . . . :

Կարօի և Վարդանոյշի աչերէն հեղեղի նման կ'հոսէր արցունքն և իրարու փարած անկարող էին բաժնուելու: Վերջապէս Վարդանոյշ իր գտնուած վիճակին մէջ առաջինն սխալիւ՝ բռնի խոյս կ'տար Կարօի քովէն և դժուարութեամբ կ'հասնէր դուռն: Մինչ Կարօ քարացեալ կ'մնար իր գտնուած վայրն, անկարող քայլ մ'առնելու դէպ յառաջ . . . :

Կարօ կ'մեկնէր հետեւեալ օրն իսկ դէպ իզմիր, և անդ հասնելով՝ իր հօրեղբոր գործոց վարչութեան ղեկն ձեռք կ'առնուր:

* * *

Անցած էին մի քանի տարիներ. Կարօ չէր կարողացած բուժել իր սրտի վէրքն, անդադար կ'յիւէր իր Վարդանոյշն, բայց արդահատանք մ'ունէր իր ակնարկին մէջ և արհամարհանք մ'իր շեշտին մէջ՝ երբ իր հօրեղբոր այրին զինք մխիթարելու կ'ջանար: Արդէն Կարօ կարօտ չէր սպիտանաց, իր հզօր ու խոհուն միտքն կարողացած էին իրեն կարողութիւն ներշնչել, դիմաքրաւելու այն անլուր դժբաղդութեանց, որոց ենթարկուած էր հետզհետէ իր գիւղէն մեկնելէն վերջ:

Իր վէրքն հաղիւ սպիանալու կ'միտէր, երբ յանկարծ լուր առաւ որ Վարդանոյշ իր ամուսնոյն հետ իզմիր կ'գտնուէր: Եւ այս յանկարծական գալստեան շարժառիթն էին Կիրակոս աղայի առևտրական գործերն և Վարդանոյշի վատառողջութիւնն դարմանելու հարկն: Վարդանոյշ ծանրապէս կ'տառապէր, հիւանդ էր և սրտամաշ ակտն իր աւերումներովն քայքայած էր ներառ ոյժերն:

Կարօ այս լուրն հաղիւ թէ ստացած՝ կ'մեկնէր նահանգին ներսերն դէպ իր ագարակներէն մին երթալու: Բայց ամիս մը յետոյ՝ իրին ուղղեալ հեռագրի մը վրայ աճապարանօք կ'վերադառնար քաղաքն և մի քանի օր վերջն անշուք ու անշուկ իսկ հող կ'առաջնորդէին Վարդանոյշի անշունչ մարմինն:

Անծանօթ մը բազմութենէն մեկուսացեալ կ'հետեւէր՝ տըխ-
րագին և իր արցունքներն սքօղելու մեծ ճգամը՝ ցուրտ դադա-
ղին . . . : Շաբաթն անգամ մ'այս անծանօթն կ'այցելէր Վար-
դանոյչի շիրիմն, ծաղիկներով կ'զարդարէր, արցունքներով կ'ո-
ղողէր ցուրտ հողն և ապա կ'հեռանար:

Այս անծանօթն կարօն էր, որ այս անգամ մեռելոց օրն
դէմ առ դէմ կ'դտնուէր Վարդանոյչի ամուսնոյն Աիրակոս ա-
ղայի առջև:

* * *

— Ո՞վ ես, դու, պարոն, ըսած էր Վարդանոյչի ամուսինն:

— Հարկ չեմ տեսներ ինքզինքս քեզ ներկայելու, քանի որ
քաջ գիտես թէ ո՞վ եմ, պատասխանեց կարօ:

— Ըսել ուզեցի թէ ինչ իրաւունքով կ'համարձակիս այցե-
լել իմ կնոջ գերեզմանն: Ի՞նչ են այս ծաղիկի կտորներն: Ո՞վ
իրաւունք տուաւ քեզ ասոնք հոս լեցնելու, միթէ պիտի ստիպեմ
զիս ժամկոչին ձեռամբ այս ամենն աւելլ նետել տալու:

— Եւ գերեզմանի ցուրտ հողէն ու անոր տակ ննջող ան-
շունչ դիակէն իսկ կ'նախանձիս, դժուար, անզգամիշ, դու որ ձե-
ռօքդ առաջնորդեցիր այս անմեղ կիներն մինչև այս վայրն: Միթէ
կ'կարծեմ թէ քու կեղծ ու պատիր դիմակդ դեռևս կ'պահէ սև
հողիդ, միթէ կ'յուսամ որ ըրած ոճիրդ սքօղելու յաջողած ես,
միթէ կ'մտածեմ թէ լարած մեքենայութիւններդ գաղտնի մնա-
ցած են: Ո՛հ, անգութ սիրտ, անխիղճ արարած, անօգուտ են
այս ամեն կեղծիքն, մի ստիպեր զիս, հոս ներկայ գտնուողնե-
րու առջև, քու ինչ տեսակ հրէշ մը լինիլդ ապացուցանել տա-
լու: Փախչէ՛, կորսուէ՛, գնա՛ հեռու քու ամօթն ու անպատու-
թիւնն քաւելու: Կարող եմ մի քանի խօսքով՝ եթէ քեզ նման
անխիղճ անձ մը լինէի՝ կորստեան դատապարտել քեզ: Հոս
գրպանիս մէջ ունիմ այն նամակներն՝ որ քու ձեռք կեղծուած՝
իրր ինձմէ յանձնած ես Վարդանոյչի, հոս կ'գտնուին այն թըղ-
թերն որոց մէջ յայտ կ'գան այն անլուր խաբէութիւններդ որ
ինձ անպատուելու ծառայած են՝ Վարդանոյչէ հեռու դանու-
ած պահուս: Միթէ դու չէիր՝ որ իմ գիրս կեղծելով՝ իր թէ
բարեկամի մը զրած եմ ըսելով՝ ցոյց կ'տայիր Վարդանոյչի որ
նէրա սէրը ջնջես, և Ղազար աղայի դիմադրութիւնն աւելի ևս
գրգռես ինձ դէմ: Դու չէիր որ զիս իրր խառնակեաց անհա-

ւատ մը՝ և իբր իմ հօրեղբօր այրիին սիրահարն նկարագրած ես, և չգիտեմ ուրիշ ինչ տեսակ անըմբռնելի սուտերով ու զրպար-տութիւններով, Վարդանոյչի անմեղ սրտին ու մտքին վրայ ծանրանալով, ներս ինձ ուղղած գրերն կողոպտեր և յաջողեր ես, Ղազար աղայէ գումար մը կորզելու համար, բռնի Վարդա-նոյչն դրաւ եւ։ Այն էակն որ իր սիրտն ինձ տուած էր, այն էակն որու անարժան էիր, որու կենաց պատուհասն և ի վերջէ մահուան պատճառն եղար։

Ահա քու գործդ հոս ներկայ է, ահա այն փոսն զոր ձեռօքդ բացիր, և դեռ խիղճ ունիս մինչև աստ յառաջանալու և պղծե-լու այն էակի գերեզմանն, որու սիրտն մինչև վերջ ինձ համար կ'բարբախէր . . . : Հեռացիր, թող զիս։ Անխիղճ էիր, անգութ դարձար, մի ստիկներ զիս՝ բարձրաձայն գոչելու որ վատ մ'ես, վատ դահիճ մը . . . :

Կարօ այնպէս յուզուած կ'սօսէր և անգէտս ձայնը կ'բարձ-րացնէր։ Վշտաբեկ և գրեթէ կիսամեռ՝ Վարդանոյչի շիրմին վը-րայ արտասուելի աչերն յառած՝ կարծես աւելի ինքն իրեն կ'սօսէր։ Երբ վեր առաւ աչերն, արդէն բազմութիւնն՝ ակ-նածութեամբ հեռու կեցած՝ բոլորակ մը կազմած էր իր շուրջն։ Իսկ Կիրակոս աներեւոյթ եղած էր, օգուտ քաղելով Կարօի այլ-այլութենէ։

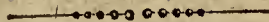
Այն օրէն վերջ այլևս ձայն մը չսուեցաւ անոր վրայ, ինչպէս իզմիրէն, նոյնպէս իր գիւղէն՝ սլահ մը երևալէ վերջ՝ անցայտ եղած էր։

Իսկ Կարօի համար Վարդանոյչի շիրմին տաշտաման վայր մ'էր. ամեն շաբաթ մի անգամ կ'այցելէր այդ սրբավայրն, ուր արդէն թաղուած էր իր սիրտը։

Իր մարմինն ալ շուտով անցաւ։ Իր բոլոր հարստութիւնն թողուց բարենպօտակ հաստատութեանց և՛ իր վերջին կամաց համեմատ՝ գնաց հանգչիլ Վարդանոյչի մօտ . . . :

Կարօ իր խոստումն բռնած էր և յաւիտենականութեան մէջ կ'երթար փնտուելու Վարդանոյչն . . . անդ անարգել, հե-ռու ամեն աշխարհային կիրքերէ ու ստորնութիւններէ, նէրա հետ միանալու անբաժան . . . :

Հ. Մ.



ՆԱՄԱԿ ՇԻՔԱԿՈՅԷ

(Մէր հանաւոր Բեյալին)

Էտիսընի ձայնագրաց համար բաւական տեղ յատկացուած է երկու յարկերուն մէջ: Գործիքին վրայ դրուած լայնքերան ձա-
գարէ մը կըլսուին երաժշտական գեղեցիկ կտորներ: Խոյ առա-
ւել մօտէն վայելել վաւաքողը հինգ «էն» կ'ձգեն բացուածէ
մը և ահա ընտրած երգդ կ'սկսի ականջիդ դրուած երկու «ա-
ռէկայ» խողովակներու միջոցաւ խօսիլ: Ձայնագիր գործին
մարդկութեան մատուցանելու դեռ ևս չատ մը պարտականու-
թիւններ ունի: Հեռի չէ այն օր յորում այս գործին մեր վար-
ժապետն պիտի լինի: պիտի կրկնէ մեզ համար ինչ որ դասա-
տուն խօսեցաւ: Վերնայարկի մէջ տեսայ երկտասարդ մը որ ըզ-
բաղած էր մի քանի անձանց բացատրելու ձայնագիր գործի մը
օժանդակութեամբ Գերմաներէն սովորելու մեթոտն:

Էտիսընի Կինէթոգրաֆ (Kinetograph) սքանչելի նորելուկ
գործի մէ: Այս գործին իւր լուսագրական և ձայնագրական
պաշտօնն կ'վարէ՝ միեւնոյն վայրկենի մէջ կարող ըլլալով 45 պատ-
կեր արտադրել, մինչ ձայնագիր մասն կ'արտաբերէ մէկու մը
խօսածներն կամ երգն կատարեալ ճշտութեամբ: Այս եղանա-
կաւ թէ ձայն և թէ շարժում կ'արտադրեն միանգամայն, այն-
պէս որ դիտողն մինչ քաղցր երաժշտական հարուածի կ'ունեն-
դրէ կամ գեղեցիկ ատենաբանութեան մը, ճիշտ միեւնոյն պա-
հուն կրնայ տեսնել երգչին կամ ատենախօսին ձեռաց և դի-
մական շարժումներն: Քարոզներ, թատերական ներկայմունք
այս միջոցին կրնան տեսնուիլ:

Էտիսընի հնարած գիւտոց հաշիւն կամաց կտմաց դժուա-
րաւ պիտի կարենանք գտնել: սակայն սա չափն որոշէ թէ այս
մեծանուն ելեկտրագէտն 720 գիւտոց համար ֆաբրիկա առած և
150 տարբեր գիւտերուն ևս առնելու կ'սպասէ:

Կրէյի Ելեպիեֆոգրաֆ (Telautograph) զոր պարտիմը հեռագիր
թարգմանել բառին իւր խկական նշանակութիւնն տալով,
գործի մ'է նորահնար որ խոստմնալից ապագայ մ'ունի: Այս
անձկանօք կ'յուսայ թէ մի օր այս գործոյն միջոցաւ պիտի կա-

րենանք նամակներ գրել ի Նիւ-Եօրք և ատոր յար և նման մեր բարեկամք ի Լոնտօն կամ այլուր, յանկոյս Ատլանտիկի, պիտի ընդունին մեր ձեռագրոյն ճշգրիտ արտադրութիւնն և կամ տիպն. որովհետև մինչ նամակն կ'գրուի ի Նիւ-Եօրք ճիշտ անոր նմանն կ'հեռագրուի ի Լոնտօն առանց մագի չափ տարբերութեան:

Ուէ-Բլէշ Ելէկտրիկ ընկերութիւնն ևս ելեկտրական այլևայլ գործեաց ուշադրաւ ցոյց մ'աւնի: Մեծ շահեկանութիւն ունեցողներու կարգէն կրնան հաշուուիլ այն տուփեր որոց միջոցաւ ոստիկանաց կամ հրէջներու կայարաններն լուր կրնայ արուիլ: Հնարածին մի կազմած զոր թեւերու միջոցաւ ոստիկանաց կա-յարանի մը հետ հաղորդակցութեան կ'ըրուի զայն, վաճառա-տան մը դրան և կամ մի այլ կողման յարմարցնելէ վերջ՝ գողն թէ ներս մտնելու և թէ դուրս ելնելու նպատակաւ մինչ վան-դակն խորտակել կ'աշխատի, միևնոյն պահուն անգիտակցաբար ոստիկանութեան լուր կ'տայ իւր անակնկալ այցելութիւնն, որ ատեն զանգալ մը կը հնչուի կայարանի մէջ և մի սլաք գող մտած վաճառատան կամ բնակարանի փողոցի անունն ու թիւը երևան կը բերէ: Անցեալներ Ձեռարուեստից չէնքին մէջ տա-ղաւարէ մը (pavillion) մի քանի թանկագին իրեղենք անյայտ եղած էին յաջորդաբար: Գողն գտնելու համար թափուած աշ-խատութիւնք ապարդիւն մնացած էին: Վերջապէս ընկերու-թիւնն խորհեցաւ վերոյիշեալ ելեկտրական թակարդէն մի հատ լարել և զայն Գօլոմպեան պահպանաց կայարաններէ միոյն հետ հաղորդակցութեան մէջ դնել: Մի երեկոյ ուշ ատեն մինչ պա-հապանք օրուան անց ու դարձին վրայ կը զուարճարանէին, յան-կարծ զանգակն հնչեց և տրուած թիւն ղիրենք ուղղակի գո-ղութեան վայրը առաջնորդեց՝ ուր ծերունի մը, հարստութեան աւաթեօւ, գտնուեցաւ ելեկտրական ծուղակին մէջ ինկած:

Ուէ-Բլէշ Ելէկտրիկ ընկերութեան ցուցանելեաց մէջ կը տես-նուի արհեստական ձեռք մը զոր վարժեցուցած են Western Electric (Ուէ-Բլէշ Ելէկտրիկ Ընկ.) գրելու:

Վերնահարկի ուշադրաւ ցուցանելեաց կարդէն կը համա-րուի ելեկտրական թխտարան մը որոյ միջոցաւ վառեակներ կը թխտուին կանոնաւոր ժամանակի մէջ և գոհացուցիչ արդեամբք:

Ենթածովեայ հեռագրական պարաններու նմուշներ բաւա-կան հետաքրքրաշարժ են: Ասոնցմէ ոմանք 2-2 $\frac{1}{2}$ մատնաչափ տրամագծիւ հաստատութիւն մ'ունին: Ուլկիանու մէջ կան այն.

պիսի տեղեր ուր այս պարաններն մինչ 2,700 մղոն կ'երկարին։ Ջրոյ աւերիչ աղդեցութիւնն էն ազատ պահելու համար պարաններն տեսակ մը բաղադրութեամբ ծածկած են։ Եթէ երբէք մեր կողմերու պառաւներէ մին տեսնելու ըլլար զայնս ամենայն հաւանականութեամբ (մալի) խաղողի թանձրացեալ հիւթոյն մէջ թաթխուած ընկուզէ շարոց պիտի կարծէր. և անտարակոյս պիտի գնահատէր տանտիկնոջ շարոց թաթխելու մասին ունեցած հմտութիւնն « ձեռքդ դալար » ըսելով։

Հեռագրական առաջին դործին, որոյ վրայ Մօրս առաջին անգամ « What god has wrought » հեռագրեց, հեռագրական ցուցանելաց մարգարիտն կրնայ նկատուիլ։

Եգիպտական Տաճարի նմանութեամբ տաղաւարի մը մէջ այցելուաց կը ցուցնեն ելեկտրականութեան միջոցաւ հանուած արհեստական կայծակներ։ Ասկէ քիչ մ'անդին կայ մի սիւն որոյ ոտքէն ցգլուխ ծածկուած է հրաշկէ լամբարներով որոց վրայէն կանոնաւորապէս կը սահին ելեկտրական լոյսեր՝ վառելով գունաւոր լամբարներ և այսպէս կ'ելնեն մինչև սեան գազաթը, ուստի չորս տարբեր ուղղութեանց կը բաժնուին, և ծամածուռ ընթացիւք կը հասնին իրենց վախճանին և ճիշդ այն պահուն մինչ այս չորս ուղղութեամբ սահող լոյսերն կ'անցնին ծուռ ու մուռ, կայծակի կատարեալ գաղափար մի կուտան։

Ելեկտրաշարժ հովահարք առաջնակարգ նորութիւն կ'համարուին։ Հովահար մեքենային համար հարկ եղած ոյժն թելերու միջոցաւ կ'փոխադրուի և այս միջոցաւ բուն իսկ հովահար մասն ի շարժման կ'դրուի։ Հովահարն մէկ վայրկենի մէջ 1000 անգամ կը դառնայ իւր առանցքին վրայ և այսպիսեաւ կարտադրի արհեստական մեղմ զեփիւռ մը որ բնական զեփիւռին պէտքն հաւատարմաբար կ'հոգայ այս տոթագին աւուրց մէջ ճաշարաններու, ննջասենեակներու և պաշտօնատանց մէջ սկըսած է առհասարակ գործածուիլ։

Ելեկտրականութիւնն մեծ ծառայութիւններ կ'մատուցանէ բժշկին, ատամնաբուծին, քիմիագէտին ևս ուրիշ շատ մը արհեստաւորաց։ Բազմաթիւ նորահար գործեաց հաւաքածոյ մը այս մասին լաւ գաղափար կուտայ այցելուաց։

Խոհարարն ևս անտես առնուած չէ ելեքտրագէտին առջև։ Կրակ վառելու, մուխ հանելու և զայն ծծելու ու անթիւ նեղութեանց վախճան պիտի տրուի ի մօտոյ. հնարած են այնպիսի գործիներ որք ելեքտրական թելերու միջոցաւ վառարանի մը

հետ հաղորդակցութեան մէջ դրուած են: Պ. Խոհարարն բանա-
լի մը միայն պիտի դարձնէ և մէկ վայրկենի մէջ կաթսան, թէ-
յանոցն և կամ սրճանոցն տաքութենէն կրակ պիտի կտրի: Այս
դրութեամբ ամէն ինչ կրնան եփել և այն ալ շատ կարճ ժա-
մանակի մը մէջ: Ելեկտրագէտը կ'պնդեն թէ ելեկտրական
տաքութիւն միայտի և կամ հալ տաքութեան հետ բաղդատե-
լով շատ խնայողական է: Այս դրութեան մէջ դործածուած
տաքութենէն ոչինչ կ'ցնդի մինչ մեր գործածած ածխոյ և
կամ միայտի արտադրած տաքութենէն հազիւ տասը առ հարիւր
մեր նպատակներուն կ'ծառայէ: Ելեկտրական տաքութենէ մի-
այն վեց կամ եօթն առ հարիւր կ'կորսուի:

Արուեստահանդիւի չէնքերն և գետինն լուսավառելու հա-
մար գործածուած դրութիւններն և հրախաղութիւններն ան,
տարակոյս ելեկտրական ցուցանելեաց մի անջատ մասն պարտիմք
համարել, և սոքա արդարեւ Սպիտակ քաղաքին ամենափայլուն
հանգստմանաց մին կ'կազմեն որպէս ակնարկեցի կանխաւ: Ոչինչ
այնքան այցելուներ կրնայ հրապուրելի ձէքսըն Փարք որքան
հրախաղութեանց մի ճոխ և խոստմնալից Բրօքլին:

Զեռարուեստից չէնքի ձեղունէն կախուող կեդրոնական ջա-
հին տրամադրիւն է 85 ոտք և մնացեալներուն 70 ոտք, իւրա-
քանչիւր ջահ 5000 բնակչօք զիւղաքաղաք մը առատօրէն լու-
սաւորելու բաւական լոյս կրնայ սփռել:

Ելեկտրական շարահան: Ասոնք վարչութեան չէնքի ճիշտ դի-
մացն կիյնան լճեզեր վերայ և Գօլոմպեան Աղբեր երկու դին:
18—20 ոտք արամագծիւ բոլորաձև տեղ մ'է շատուանն որպ
մէջ կարգաւ կերևին քարէ փոքր դեզեր: Յորժամ աղբիւրն
պիտի սկսի իւր գործունէութիւն, այն ատեն ամէն լոյս կ'մարի
տեսարանի մի յաւելուածական դեղնեցիութիւն տալու համար
և ստուղիւ առանց այս լուսոց բացակայութեան ելեկտրական
աղբիւրն չ'պիտի առնուր այնքան մոզական կերպարան: Զրոյ
շատրուանք այդ քարադէզերուն զազաթներէն յատուկ բաց-
ուածէ մը կ'սկսին ուղղակի դէպ ի վեր ցայտել 50—65 ոտք
բարձրութեամբ և վայելչօրէն ծռելով թափիլ և կամ զեփիւռի
մը ձեռք խաղալիկ դարձած անձրևի մանր կաթիլներու նման
քլուիլ այս և այն կողմ: Սակայն այս չէ տակաւին ելեկտրա-
կան աղբեր հմայիչ կողմն: Յորժամ գետնին ներքեւէն ելեկտրա-
կան գունաւոր լուսոյ հոսանքներ կրնկերանան ջրոյ ջայտերուն
զայն ներկելով տարբեր գոյներով, ճիշտ այդ պահուիւն ահաւա-

սիկ կսկսի աղբիւրն իւր ղեզեցիութեան դադաթնակէտն հասնիլ: Ետառուանն իւր գոյներն շարունակ փոխելով առաւել ևս հրապուրիչ կընէ տեսարանն: Ճէքսըն Փարքի խոնջեալ ուխտաւորք մեծ հաճութեամբ կ'ընտեն այն ամէն խաղերն զորս ելեկտրականութիւնն կ'խաղայ արեւն մայր մտնելէ վերջ:

Արուեստական լճակին վրայ երկու տեսակ նաւակ եւեթ կրնայ ժուռդալ, այսինքն Վլենտիկեան Կոնսուլայն և ելեկտրավար մակոյկն՝ մին իւր յատուկ յամր ընթացիւք մինչ միւսն իւր արագասահութեամբ: (Եթէ մի ընկերութիւն Պրայդ նաւահանգստի մէջ գործածուած քալիկներէն մի քանի հատ բերած ըլլար բնաւ կասկած չունիմ թէ Կոնսուլայից չափ ժողովրդականութիւն պիտի շահէր և անտարակոյս ընկերութիւնն մեծապէս պիտի օգտէր իւր ձեռնարկութենէն):

Սոյն ելեկտրավար մակոյկք գիրենք շարժող զօրութիւնն կ'ստանան բուն իսկ մակոյկին ներքեւ զրուած շարք մը ելեկտրական մարտկոցներէ (battery): Ասոնք կրնան նաւակին մէկ ժամու մէջ մինչ վաթսուն մղոն ճամբայ առնելու արագութիւն տալ. սակայն ստիպուած են միայն վեց մղոն ընթանալ նոյն միջոցին: Փոխադրութեան այս նոր միջոց ամէն կերպիւ հանգստամատոյց է. իւր մեծազոյն առաւելութիւնն կրնայ համարիլ անձայն, անմուխ և արագ գնացքն:

Յուցահանդիսի սլարսպին բոլորաթիւն պատող վերամբարձ ելեկտրավար կառախումբն ևս Գօլումպեան Արուեստահանդիսի նորութեանց շարքին մէջ դասուած է: Այս կառախումբն չորս վահաններէ կը բաղկանայ, իւրաքանչիւրն իւր ուրոյն շարժիչ ուժն ունենալով իր 153 ձիու զօրութեամբ, այնպէս որ կ'ըր թւով կառախումբն յառաջ մղող ելեկտրականութիւնն 500 ձիու ոյժ ունի: Մէկ ժամու մէջ երեսուն մղոն արագութեամբ կրնայ ընթանալ այս կառախումբ եթէ հարկ եղած ասպարէզն և արտօնութիւնն տրուի: Ճէքսըն Փարքի վրայ դադափար մը կաղմկելու համար լաւագոյն և զիւրին կերպերէն մին է այս կառախումբով պտոյտ մ'ընել: Ելեկտրավար կառքերու նկատմամբ յաճախ լսուած է, սակայն կառախումբոց մասին դուռ ուրեք: Ելեկտրահէտ պարոնայք մեծ շահագագութեամբ կը նային ելեկտրականութեան այս հրաշալեաց վրայ որ փոխադրական զօրութեանց մէջ մեծամեծ փոփոխութիւններ կը խոստանայ ներմուծել: Մեծազոյն զժուարկութիւնն որոյ կը հանդիպէին զիանականք ելեկտրավար կառախումբեր ի շարժման դնելու մասին, կը կայա-

նար յայսմ. կարի դժուարին գտած էին երկար հեռաւորութեամբ ելեկտրական շարժիչ այժ փոխանցել, սակայն միայն մէկ կառք շատ դիւրաւ կրնային ելեկտրականութեամբ վարել և արդէն իսկ՝ թէ Միացեալ Նահանգաց և թէ Եւրոպայի մէջ վաղուց անտի ելեկտրավար կառքերն յաջողութեամբ կը գործածուին:

Յօրէ անտի յորժամ անընտել ելեկտրականութիւնն հպատակեցաւ Ֆրանքլինի՝ մարդկութիւնն յանձին ելեկտրականութեան մի ծառայ գտաւ, որ կրթութեան մեծապէս ընդունակ է: Եւ քանի որ այս հասակի մէջ, դեռ ևս կատարելութեան չհասած, այսքան զարմանալիք կ'գործէ, անտարակոյս տակաւին շատ ու շատ քանի սղասելու ենք այդ հաւատարիմ ծառայէն:

Մի քանի խօսք Փարիզու վերջին Արուեստահանդիսի և ներկայ Գօլումպեանին վերաբերմամբ՝ մասնաւորապէս ի նկատ առնելով ելեկտրական ցուցանելեաց տարբերութիւնը Այս անցեալ չորս տարիներու միջոցին ելեկտրականութիւնն բաշխելու մեթոդտին մէջ կարևոր փոփոխութիւններ չեն տեսնուիր և ուստի այս դէին վրայ եղած զարգացումն մեծ կարևորութիւն չունի: Ելեկտրական կառք և երկաթուղիք կային: Հրաչէկ ելեկտրական լամբարն, որ այսօր այնքան յաճախ կը գործածուի լուսավառութեանց նպատակաւ, Փարիզի Յուցահանդէսն այցելողաց համար բնաւ նորութիւն մի չէ: Անցեալ չորս տարիներու միջոցին ելեկտրագէտք մասնաւորապէս ուշագրութիւն տուած են ելեկտրական մեքենայից և կազմածոց տեսակներն շարունակ զարգացնելու և յիշեալ թուականէն ի վեր ելեկտրական լուսոյ և զօրութեան գործածութիւնն զգալապէս աճած է: Չորս տարի տուջ ի գործածութեան եղող մեքենայից շատեր այսօր անդործածելի եղած և նորագոյն հնութեանց կարգէն դասուած են: Պատճառն այն է որ ի սկզբան մեքենայից շինութեան համար տոկուն նիւթ չգործածուեցաւ:

Ելեկտրական լուսոյ և զօրութեան համար հասարակութիւնն սկսած է այնքան խնդրանք ընել որ ներկայ պահանջմանց համակերպելու համար հնարիչք ստիպուեցան մեքենայից և այլ ելեկտրական կազմածներու տեսակներն սովորականէն շատ տարբեր մեծութեամբ պատրաստել: Եւ ահա այս և ասոնց նման փոփոխութիւններն, զորս ելեկտրագէտք վերջերս հնարեցին, ոչ ուրեք այնքան ճշգրտէն ներկայացեալ են՝ որքան ի ձեռքսըն Փարբ:

ԻՄ ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐԷՍ



Իզմիրի հայ ժողովուրդը՝ աղբիւն այդ յառաջագէմ և կարեւոր մասը, յաւիտենական մանուկ իր ներքին անվերջ գրգռութիւններով՝ առանց որոց լուսաւորութեան ջահն միշտ բարձր բռնելու բարոյական թէ նիւթական ամէն միջոցներ ունէր և ունի՝ իր մէջ, 1865ին ալ կը զուարճանար խաչկալներու կոխով՝ որ այս անգամ ևս ծնունդ կ'առնէր՝ կ'արծարծուէր կրօնքի անունով կամ անոր դիմակի տակ: Երկու մարդաչափ արձաններ՝ պատուանդանի վրայ կոթնած միայն և առանց կպչած և մաս կաղմած ըլլալու այն մարմնոյն՝ որու վրայ « կուռած, կոտրուած կամ քանդակուած » էին, կանգնուած կը տեսնուէին նորաչէն մեծածախ խաչկալներու երկու կողմերը: Մեր Հայոց եկեղեցւոյն ընկալեալ սովորութից դէմ մեղանշանք մ'էր այս՝ չգիտեմ որո՞ւ յանցանքով կամ պատասխանատրութեամբ: Հակառակորդ կողմը կրնա՞ր անտարբեր մնալ այսպիսի կանոնադանցութեան մը՝ կուրի այսպիսի պատեհ առթի մ'ըսել կ'ուզեմ: Տապալեցան այդ մեղաւոր արձանները — « կուռքերու » թշնամի քանի մ'տղզայինք բիրերով զինեալ՝ և Ս. Պատրիարքի մէկ զիրն իրենց զրպանի մէջ՝ առաւօտ մը կանուխ ջախջախեցին զանոնք — այլ մի և նոյն ժամանակ տապալեցա՞ւ երկպառակութեան միշտ կանգուն ոգին — ո՞չ: Բարձր ի գլուխ և աննկուն կը թագաւորէ միշտ այն աւերակներու վրայ՝ զոր չդադրիր բնաւ կուտակելէ:

Գժտութեան կործանիչ ախտն Իզմիրի տեղական և մնայուն հիւանդութիւնն է, ինչպէս քրիւռան՝ Հնդկաստանի և Մալեզիոյ: Ամենահին ժամանակներէ հետէ իր անքոյթ բոյնն ամրապէս դրած է հոն, և իր գարշ միքրօպներն միշտ և անընդհատ կը գործեն իրենց նախճիրն՝ ատեն ատեն տարապալման ոյժ և կենսականութիւն ստանալով: Ազդու ապանեխական մը կարելի չէ՝ եղած գանուիլ այդ փնասակար ճճեակներու դէմ, որոնք՝ ինչպէս ամէն միքրօպներ՝ համախմբութեանց մէջ կը դնեն իւրենց բոյնը: Կը կաղմեն իրենց վառարանը, հոն կը ծլին, կ'աճին ու կը բազմանան մանաւանդ ձմեռ ժամանակ, այս մասին

տարբերութիւն յայտնելով քոլեռայի վարակիչ միքրօպներէ՝ որք ջերմութեան մէջ կը գտնեն ոյժ և ճարակ։ Սյւ պարզեօնք թէ ինչ տեսակ համախմբութիւններ են ասոնք՝ ծնունդ և ալնունդ տուող մեր իշմիրի գծաութեամբ զազիր միքրօպներու։

Ձմեռնային գիշերներն երկար են, խիստ երկար. զանոնք հաճելի կերպիւ անցնելու պէտք կայ, և այս դիտմամբ թաղեցիներէ ակումբներ կը կազմուին։ Հոն մեծ աշխուժիւ ու մեծ ոգևորութեամբ — եթէ ոչ օրինակելի անկողնալալութեամբ — տեղային գործոց վրայ կը մտածեն, կը խօսին, կը վիճին, խորհուրդներ կը կազմեն, ծրագիրներ կը պատրաստեն, կարևոր որոշումներ կ'առնուն . . . ամէն ժամանակ և մի միայն կուռի համար և կռիւի վրայ։ Հասարակաց օգուտն իրենց մտածումներու ամենէ յետինն է։

Գիտուած է թէ ճիշդ այդ ձմեռնային դուժարութիւններու եղանակին գծաութեան միքրօպներն իրենց չարաշուք ազդեցութեան դերադրոյն աստիճանը գտած կ'ըլլան։ Այժմ երբեմն պատահի որ իշմիրի ազդային բուռն կազ ու վէճերն ամառուան մէջ ծաղկն՝ ծայրը միշտ ձմեռէն է, թխտումը (incubation) այդ եղանակի գիշերային ակումբներու թուականէն պէտք է հաշուել. միայն թէ յատակագիծը հեռաւոր նպատակ՝ այս ինչ պարագային դործադրելի թէութիւն կամ հանդամանք ունէր, և կամ անոր դործադրութիւնը յապաղած էր նոր միջադէպերու կամ պատահուելներու բերմամբ՝ զոր նախատեսել մարդկային խմստութեան չէ տրուած։ Ինչ որ յապաղած է կորուսած չէ սակայն, լաւ է ու ջրան երբեք . . . :

Իշմիրի ծանօթ կուսակցութեանց ոչ մին և ոչ միւսը պաշտօնանելու դիտում ունինք, բաւական տխուր փորձերով սորված ենք որ և է պատրանք չունենալ ոչ միոյն և ոչ միւսին նկատմամբ։ Երկու կողմերն ևս կը գատապարտենք անխտիր. ոչ մէկ կողմի և ոչ միւսին վրայ կը տեսնենք տոհմային սիրոյ կամ դուրսի սկզբունքի մը նշույլ. կատարուած բոլոր դործերն կուսակցական դիտումներով կ'փայլին միայն, ոչ մէկը և ոչ միւսը կը մտածէ հանրային օգուտը։ Անձնական կիրք և հակառակութիւն, ահա այս է սովորական շարժառիթն և բուն հոգին ամէն մէկ քայլի, ամէն մէկ շարժումի, ամէն մէկ խօսքի կամ կարծիքի, հետևաբար և ամէն մէկ դործողութեան։ Այն բան ընելու պատրաստ են՝ նոյն խօսք լաւն ու օգտակարը՝ հակառակ կողմը հարուածելու կամ պղտիկ ձգելու համար. անողորմ պայքար մը

պիտի մղէին սակայն բուն իսկ այդ լաւի ու օգտակարի դէմ՝
որու ի նպաստ սօթտած են իրենց թեւերը, եթէ երբէք հակա-
ռակ կողմէն եկած ըլլար այն: Այս այնքան այնպէս է՝ որ Իզմի-
րի յայտնի կուսակցութիւններէ մին որ և է կարևոր կամ պի-
տանի նպատակի համար չդիմեր իսկ միւսին բարոյական օժան-
դակութեան, քանզի եթէ երբէք նուիրուէր այն՝ — ինչ որ բո-
լորովին անհաւանական պատահականութիւն մ'է՝ արդէն —
գործին յաջողութիւնը պիտի դադրէր կուսակցական յաղթա-
նակ մ'ըլլալէ, և ճիշդ այդ յաղթանակն է ամէն բան ու մի՛ և
միակ վախճան ու նպատակ: Գործը զոյութեան պատճառ ու-
նենալէ իսկ պիտի դադրէր:

Եթէ դրամական հանգանակութեան պէտք մը կայ՝ առ հար-
կի կը դիմուի ներհակ կողմին: Սա չկրնար մերժել, նախ՝ զի
պատուոյ խնդիր է, և երկրորդ՝ զի մերժելը կոչու և խիստ ջո-
շափելի ապացոյց մը տալ է անխոստովանելի կրից և անհաշտ
ոխակալութեան՝ զոր տաժեւ ամօթ չսեպեր սակայն: Եթէ հարկ
է՝ անհրաժեշտ պէտք մ'է Իզմիրցիին համար կռուասէր անդու-
ձգտումներ, հարկ է՝ պէտք է՝ վայելուչ է նաև երևոյթները
պահել, մարդկային և կուսակցական պատշաճութիւնները յար-
դել: Իր նիւթական նպաստը չմերժեր ուրեմն հակառակ կողմը,
թէ և ի սրտէ աղօթող և գաղտնի ջանադիր իսկ՝ գործին վիժե-
լուն: Կուտայ, այլ իր կարողութենէ շատ վար և հնար եղածին
չափ քիչ կ'ուտայ, և եթէ ձեռնարկը ներքին սեփական արժե-
քով կամ կուսակցական վարմունքի տեսակէտով վիճելի ամե-
նափոքր հանգամանք մ'ունի, պարագայէն օգուտ քաղելով՝ չէ
թէ միայն կը մերժէ ու կուտօրէն կը մերժէ իր նպաստը, այլ նաև
իր հետևորդներուն կ'սրբաւէ՝ քիչ տալ կամ մերժել բացէ ի բաց:
Այլ միթէ այդ երանելիներն՝ կռուի մէջ ծնած ու սնած և անոր
սիրոյն իրենց հոգին իսկ տալու պատրաստ՝ պէ՞տք ունին խա-
տի կամ դասի: Դաս և խրատ իրենց մտքի ու սրտի մէջ չէ՞ ար-
դէն: Կուսակցական քրիստոնէականը գոց չէն սորված, և չէն
դիտեր՝ չէն ձանձնար իրենց պարտքը, իրենց սուրբ զարարքը:
Միթէ կը բերեն իրենց սկզբունքին անպատուութիւն: Իրենց ան-
խախտ նշանաբանը չէ՞ կռուիլ մինչ ցվերջ: Առուիլ, ինչ հոգե-
կան հաճոյք: Ինչ անպատու՞մ հեշտութիւն է գժտիլ և երկպա-
ռակիլ, և մանաւանդ սմբած՝ վհատած՝ յափրացած՝ զլուած
միջոցի դադարումէ մը կամ հանդիստէ ետք՝ նորէն օտք ելնել
և նոր ուժով՝ նոր ոգևորութեամբ կռիւը վերստին սկսիլ:

Այն ժամանակ ահա գոտութեան պիղծ Հիգրան իր եօթ պըժ-
գալի գլուխները կը ցուցնէ, և հին ցանկալի պաշարներն՝ որոց
կարօտը կ'քաշուէր, կը վերսկսին այնքան աւելի թափով ու
աւելնով՝ որքան սպասումն ու անդործութիւնն երկարատեւ էր
եղած, հեռն ու ռիւր զիջուած ու լեռնացած էր սրտերու մէջ
և ամեն մարդ կուրի ամենափոքր նշանի մը կ'ստղատէր անձկո-
ւից և անհամբեր։ Աթիլ մը ևս՝ և ահա պիտի զեղու լալան,
ամենափոքր կայծ մը, և ահա՛ դուրս պիտի պոռթկայ կրակը՝
անարկու հրդեհ յառաջ բերելով՝ որու ո՞ւր յանգելիքը անկա-
րելի կ'ըլլայ նախատեսել . . . :

Մեր գոտասէր Խշիւրցիի համար չսպասիր բնաւ ասպարէզ
իր սխրալի շահատակութիւնները ի գործ դնելու։ Առուի յաւի-
տենական նիւթ են ազգային հաստատութիւնները — եկեղեցի,
հիւանդանոց և ստէպ գործարան, քանդի այս վերջինս իր բազ-
մայօդ կազմութեամբ սքանչելի առիթներ կ'ընծայէ պաշարի։
Ճառանգական հեռեր կան Խշիւրի մէջ։ Ձէ՛ տեսնուած երբէք
որ չուկայի գործոց և կամ ընտանեկան պարագաներու բեր-
մամբ հակառակած որ և է երկու անձեր համակարծիք գտնուին
ազգային որ և է խնդրի մը մէջ։ Այնպիսի պատահականութիւն
մ'է՛ այս՝ որ երբէք պատահած չէ։ Ռիպուածն իր բիւրուոր ձե-
ւերու և ստէպ հակասական երևոյթներու տակ ցարդ կտրող
եղած չէ՝ այսպիսի արտադրութիւն մը յառաջ բերել։ Կը հե-
տեի ուրեմն որ եթէ մէկը ձերմակ ըսէ՝ միւսը սև պիտի ըսէ ան-
պատճառ — և փոխադարձաբար։ Այս պարտք մ'է՛ անկասելի, դեր
մ'աննահանջելի։ Բնական է որ այս հրդեհը վառ պահող՝ կրակի
միայ եղ թափող դաւասէրք ևս պակաս չըլլան ազգին մէջ։
Եթէ՛ գոտող դասակարգը կը բերկրի, կը հրճուի կռիւով, այս
բարի դասակարգն ալ թէ՛ կը բերկրի և թէ՛ միանգամայն
կ'օգտի։

Այս բոլոր հակամարտ շահատակութեանց մէջ՝ որք այնքան
անդիմադրելի հրապոյր մ'ունենալ կը թուին մեր քաղաքակից-
ներու համար, ժողովուրդը կը մնասուի, մեծամեծ կորուստ-
ներ կ'ընէ՛ եղեր, որո՞ւ հոգ. օգտակար խորհուրդներ, հան-
րոգուտ ձեռնարկներ կէս — ճամբան կը մընան եզեր՝ ոսոխ
կողմի հակառակ շունչով մարած՝ հակառակ ճիգերով մը-
ճաղած, ինչ փոթ, բաւական է որ միտքերը զուարճանան,
բաւական է որ սրտերու կրքերը յաղին։ Տուժողը հանրու-
թիւնն է, միշտ հանրութիւնը, ինչ կ'ըլլայ եղեր. մնասը կը-

բողբ իրենք չեն ւ՛. ձմեռուան երկար գիշերներ հաճելի ժա-
մանց մը խունկով մոմով կը նինտաէ մարդ . . . :

Վարժապետ, քահանայ, վարդապետ, այսինքն ամեն ազգա-
յին պաշտօնեայ՝ այսպիսի յարատե պառակտմանց մէջ առջեւը
գծուած ունի իր բռնելիք խոհեմ ճամբան, այն է չէղբութիւն
անստղիւտ: Պէտք է իր երկու ականջները գոցէ անզգոյշ թե-
ւաղ բութիւններու և խորհուրդներու: Կուսակցութեան դործիք
ընել կ'ուզեն զինք, ինչ որ խիստ վտանգաւոր զիրք մ'է՝
ծայրն անվրէպ փորձանքի յանգող: Թեւաղ իրք սոյն պ անկեղծ՝
այլ կրից ազդեցութեան տակ են, կրից ակնոցով կը դիտեն ա-
մէն բան. արդ՝ այդ ակնոցը սլուտոր է և կ'առաջնորդէ . . . սը-
խալանաց:

Մանաւանդ Առաջնորդի պաշտօնն իշմիրի մէջ՝ դժուարին
է և փշոտ: Սրբազանն ինքզինքը կուսակցական հոսանքներէ վեր՝
չառ վեր բռնել պէտք է՝ ամէն առթի մէջ օրէնք և արդարու-
թիւն յարգելով, հաշտարար դեր մը կատարելով, կիրքերը
մեղմելով, սրտերը մտեցնելով, հաշտութիւն քարոզելով, և
ամէնքը հաւասար սիրով ընդունելով՝ իբր իր հոգեւոր զաւակ-
ները՝ ինչ մտքի ալ ծառայեն: Պէտք է յորդորէ, շահածէ, հա-
մոգէ. հոգ կը կայանայ իր բոլոր պաշտօնն ու պարտաւորու-
թիւնը: Հասարակաց հայր մ'է ինք, որ պէտք չէ բնաւ գժգժի
իր զաւակներու՝ որքան և կռուտ ու կրքոտ ըլլան անոնք: Պո-
հեմութեան և արդարասիրութեան զուգակշիռիչ գաւազանն
երկու ձեռքով բռնած պիտի խաղայ կուսակցութեանց կա-
րի լպիրժ չաւանի վրայ՝ որ գահաժէժ անկում մը կ'սպառնայ
ամեն վայրկեան: Վայ այն Առաջնորդին՝ որ նոյն իսկ համազ-
մամբ՝ կուսակցութեան մը յարելու, կամ նոյն իսկ համակրելու
կամէութիւններ կը ցուցունէ: Վտանգը վերահաս է, և անկումը
աներկբայ՝ վաղ կամ անագան, և աւելի վաղ քան թէ անա-
դան. երկու կուսակցութեանց մէկ բռնուն բախումին մէջ պիտի
փչրուի նա, և պիտի կորուսէ իր աթոռն՝ որքան ամուր հի-
մերու վրայ հաստատուած ըլլայ այն:

Սրդի Ս. Առաջնորդին համար չենք կրնար ըսել թէ՝ խիստ
մեծ և խիստ հիմնաւոր կասկածներ յարուցած ըլլայ երկու
կուսակցութեանց նկատմամբ իր ուղղամտութեան մասին: Միւս
կողմէ չենք ալ կրնար ըսել թէ մեծ բաներ ըրաւ կամ կրցաւ
ընել: Այլ միթէ այս պատճառով իրաւունք է ամբաստանել
կամ պարսաւել զինք իբր անդորժ կամ անխորդ: Չենք կար-

ծեր: Առաջնորդ մը չէ կարող դորժ տեսնել՝ երբ իր վարած հօտի մէջ չկայ միութիւն, — որ ժամանակ միայն կարելի պիտի ըլլայ իր արժանեաց և կարողութեան չափը ճշտիւ որոշել, երբ չկայ տոհմային սէր, երբ մեղսպարտ անտարբերութիւն մը կը տիրէ ամեն կողմ, կրակը ծածկուած է մօթի տակ, մինչև որ որ մը հրահրի, բորբոքի բուռն շունչով մը, քանզի այն ժամանակ միայն Իզիրի հայը կը շարժի, եռանդ և ոգի կը ցուցնէ: Այլ մինչև այն օրն՝ որ երկու կողմերը դէմ առ դէմ պիտի մաքառին, ո՞վ պիտի մտածէ ժողովուրդին վրայ, ո՞վ պիտի աշխատի հանրութեան համար: Մինչև այն օրն՝ Առաջնորդը միանակ միայնակ պիտի մնայ, աջակից անձեր պիտի պակսին միշտ իրեն: Այս ընդհանուր անտարբերութեան մէջ նա ստիպուած է հարկաւորապէս դորժերն անօրինել ինքնագլուխ: Եւ ահա բողոքներ: Ս. Առաջնորդն ըստ կամս կը շարժի կամ կը տնօրինէ ամէն բան: Այլ ինչ կուզէ որ ընէ, երբ առանձին թողած էք զան, և հանրային դորժերն կուգան ամէն օր կը դիզուին իր գրասենտի վրայ:

Կրնայիք մեղադրել զինք եթէ վարչական մեքենան կանոնաւորապէս դորժէր իր օրինաւոր ժողովներով, ու Առաջնորդն տրուած որոշումներու դէմ կամ անոնցմէ դուրս քմահաճ քայլ լեր առնէր: Արդ՝ այսպիսի բան պատահեցաւ երբեք: Եթէ պատահեցաւ՝ ունիք իրաւունք գանգատելու:

Կրնայիք մեղադրել եթէ Առաջնորդն կուսակցական ոգի յայտնէր իր ամեն ընթացքներու ու արարքներու մէջ: Արդ՝ դորժեց նա այդ պիտի յանցանք: Եթէ դորժեց՝ որքան բողոքէք անդն է:

Առաջնորդին կողմ քաշելու ոչ պէտք ունինք ոչ դիտում Հեռի քեզմէ ամեն կուսակցական ոգի: Կրնայ իրօք լաւ հօտապետ մը չըլլայ նա. այլ զայս փորձելէ ետք միայն կրնանք ըսել: Ուրիշ խօսք՝ եթէ արդէն իր նախորդ պաշտօնավարութեանց մէջ չէ ունեցած դճացուցիչ վարմունք: Արդ՝ լուծած է այսպիսի բան մ'իր վրայ: Չդիտենք: Կ'ըսուի թէ Առաջնորդն ինչ ինչ թերութիւններ ունի: Իրր մարդ՝ կրնայ իր թերութիւններն ունենալ, այլ ո՞վ, կը հարցունենք, ո՞վ չունի իր թերութիւններն, ո՞վ բացարձակապէս կատարեալ է: Ուրիշ խօսք՝ եթէ իր թերութիւնը կ'անցնին ամէն ներքին չափ ու սահման: Քանի մը ձեռնարկներ ըրաւ ու չյաջողեցաւ. այդպէս պիտի ըլլար հարկաւ՝ քանի որ միակ միայնակ ձգուած է՝ մինչդեռ միւս կողմէ՝

խուլ ընդդիմութիւն մը պիտի աշխատէր բնականապէս իր ջանքերը փճացնելու:

Ճշմարտասէր և անկեղծ ըլլանք ամէն բանէ առաջ: Ընդունինք թէ Ասլանեան հայր Սուրբն իրապէս և ստուգապէս պահասութիւններ ունի: Ըսէք, կ'աղաչեմ, այս պատճառաւ արդեօք թողուած է նա անոր և անօգնական դործելու: Ստոյգ է թէ այսպէս լըուս չպիտի մնար բնաւ՝ ենթադրելով իսկ թէ ամէն կատարելութիւն միացուցած ըլլար իր անձի վրայ: Եւ ո՞ր կրնայ գտնուիլ այդպիսի անստգիւտ եկեղեցական մը — անըստգիւտ եկեղեցականը արդէն չեն վխտար: Ե՞րբ գովելի միութեամբ և առհասէր եռանդով խմբուեցան իր շուրջ, դործերու ղեկը ձեռք առին լրջօրէն, և Նախագահի կողմէ արդեօք կամ ընդդիմութիւն տեսան: Մենք նշանակութիւն չենք տար յաղթանակն առաջին անգամ տարուած և նորոգ ժողովներ կազմուած պահուն՝ կուսակցական հրճուանօք ցուցուած վաղանցուկ եռանդին՝ որ յարգեայ կրակ մ'է դիւրաշէջ: Առաջ նորդի վերագրուած պակասութիւնները բարուրանք, պատճառանք ենք որոնցմով կը ջանան՝ սքօղել մեր անսքօղելի անտարբերութիւնը: Տոհմային ոգին շատոնց մարած է Իզմիրի Հայոց մէջ: Երբ կուսակցական ոգին արծարծի՝ այն ատեն միայն կը զարթնու այն՝ իրենց մեռած սրտերու մէջ: Այս այսպէս եղած է միշտ: Յանցանքը չվերագրենք ուրեմն մեր Առաջնորդի, երբ արդէն մեր վրայ էր՝ նա տակաւին ոտք չկոխած մեր քաղաքի մէջ . . . :

Արդի տիրող կուսակցութեան գլուխն անտարակոյս կան կարող և արժանաւոր անձեր, այլ ինչ օգուտ՝ քանի որ մէկիկ մէկիկ քաշուեցան ասպարէզէ: Կը կարծեն անօրք թէ իրենց պարտքը լիովին կատարած են նախորդ կուսակցութիւնը տապալելով: Արժանիք չկայ տապալելու մէջ, այլ նորոգ և լաւագոյնը շինելու մէջ միայն: Իրողութիւն մ'է թէ նախորդ կուսակցութեան մէջ և մանաւանդ անոր գլուխը՝ քանի մը կարող, դործունի և աննկուն ոգւոյ տէր մարդիկ կային, որք կը պակսին ներկայ իշխող կողմի: Անոնք քաշուեցան գործերէ, ո՞վ են, կը հարցնենք, անոնց յաջորդող և զօրաւոր կամք և անխօշ՝ դործունէութիւն ցուցնող բանիբուն անձերն՝ որք լաւագոյն վարչութիւն մը ներկայեն: Նախորդ վարչութիւնն աւելի զօրաւոր ու կանոնաւոր կերպով ներկայացած էր երկար ժամանակ թէ ոչ հիմակուանք: Ո՞վ աւելի լաւ կամ մանաւանդ ա-

ւելի յարատե ոգւով — որ տոհմային ու նոյն իսկ կուսակցական տեսակէտով էական թէութիւն մ'է — կը անտեսէր հանրային գործերը: Զեղծումներ կային, այո՛, կային անշուշտ նախորդ կուսակցութեան օրով, այլ միթէ հիմա կը պակսին զեղծումներ, թերեւ աւելի րազմաթիւ և աւելի անհեթեթ՝ որք հինը փափաքել կուտան ամենէ անկողմնապահ անձերու, և դառն բողոքներու առիթ կ'ընծայեն այն յուսադերե ժողովրդեան՝ որու անուշով և ոյժով գործեցին, և որու քուէներով անցան գործերու գլուխը: Միթէ մեծ եղած չէ՞ այս վերջինին պատրանքը: Ամէն շնորհ և ամէն կերպ բարիք խոստացան անոր, և անծայր ու անեզր անապատի մէջ թափառիլ կուտան՝ լաւ վարչութեան և տոհմային կանոնաւոր վիճակի մ'երեսն իսկ չցուցնելով անոր: ¹

Մեր այս կերպ և այս աստիճան անպատեհ ընթացքներն կրնային արձագանք չգտնել այնպիսի կողմեր՝ որոց կոչուած ենք օրինակ ըլլալ: Եւ իրօք մեր աղքատին իրաւասութեան չըջանակին մէջ կան երկու թեմեր՝ որք մեր ներհակակիր ոգւոյ և կուսակցական մասնաւոր խառնուածքի հաւանօրէն վիճակակից՝ անբաւական միջոցներով, այլ զարմանալի եռանդեամբ կը հետեին թե-

¹ Վեց ամիս առաջ գրուած այս տողերը՝ լաւագոյն սեպեցինք հրատարակել անփոփոխ: Անկից ի վեր Ս. Առաքնորդը մեծամեծ նիգերով յաջողած է ժողովները վերակազմել՝ որք բաւական գոհացուցիչ բնրացք կը ցուցնեն, եւ որ աւելին է՝ փոքրիկ մերձաւորութիւն մը յառաջ բերել երկու կուսակցութեանց միջեւ: Գովելի ջանք, զի մերձաւորութիւն կընայ եկեղեցիի միութիւն ապագային մէջ: Ա' ժամանակ է որ իգմիրցիները դարձաւ յառաջադիմութեան ոգին բմբռնելով քօրափէ հին հեռի, մերկանայ տղայական հին ոխերն, եւ ձեռք ձեռքի տուած՝ միակեամբ ու միասիրտ աշխատի Հասարակաց օգտին: Ժամանակն է ուղեցուցանել թէ ինչ որ նկարագրեցինք՝ չափազանցութիւն մ'է՝ գէ'ք արդի ձգտմանց եւ գաղափարաց վերաբերմամբ: Զայն կը պահանջէ ոչ միայն իր շահը, իր օգուտը, այլ նաեւ իր պատիւը՝ որ դուրսերը մեծապէս վառագուած է իր գայրակից անդադրում կռիւներու պատճառաւ: Եթէ իրօք սիրոյ ցանկալի արեւը ծագի, անոր կենսատու հաւաքայրներն հալեցնեն թերեւ այն անաւարտութեան սառնամանիքն՝ որ իր բնորոշացուցիչ ազդեցութիւնը կը տարածէ առկա մեր բաղանկիցներու վրայ, անոնց հանրային կեանքի նոյն իսկ էութեան սպառնալով, եւ ի սպառ ցամփեցնելով անոնց երակներուն մէջ արդէն իսկ ծանր ու դանդաղ շարժող պաղ աբիւն մը՝ յամբարանաց աչք հաւաքով մահաւան մը նախաշաւիղ . . .

մաղլուխ քաղաքիս մերաղնէից կեանքի աննախանձելի պայմաններու: Գոթութեան անիծեալ միջրօպն հին տարիներէ ի վեր իր գարշելի բոյնը զրած է այդ երկու չարաբաստ թեմերու մէջ եւս՝ անսլատմելի աւերներ գործելով հոն: Իրենց բազմաթիւ վէրքերը դարմանելով անհոգ՝ հէք Մանիսացին եւ եղիելի Մէնէմէնցին, բարոյական այս համախտի (épidémie) յաւիտենական զոհեր՝ իրարու գլուխ կը պատռեն անհաւատալի կատաղութեամբ: Միայն Իզմիրցիքն զիտէ դժտիլ. իրենք եւս կ'ուզեն ցուցնել աշխարհի թէ Իզմիրցիէն վար կա՞նկէ ամէնալիք տեղ մը չունին ամենեւին, թէ արժանի հետեորդներ են անոր: Ընչ կ'ըսեմ, մրցորդներ իսկ, մրցորդներ այնքան աւելի արդիւնական (méritoire)՝ որքան զուրկ են յայտնապէս Իզմիրցիք՝ իրենց տիպարի՝ նիւթական ընդարձակ միջոցներէ: Այդ խեղճութեան՝ այդ աղքատութեան՝ մէջ անհաշուելի են արդարեւ անվախճան գոթութեան մը գործած բազմադիմի չարիքները: Դպրոցներ կը խափանուին, եկեղեցիներ կը փակուին, որոնց սրբավայրէ ներս իսկ կը խուժէ անզուսպ կիրքը եւ սևերես հեռը: Եւ սակայն ո՛չ Մանիսացին եւ ո՛չ Մէնէմէնցին կ'զգաստանայ կամ իրաւախոհ կ'ըլլայ: Միթէ կ'զգաստանայ Իզմիրցին: Եւ ընչ երեսով սէր եւ միութիւն քարոզել այդ հէք մօլորեալներու՝ որ մեր դայթակղիչ օրինակն յարածամ ունին իրենց աչաց առջեւ . . . :

Թեմաղլուխ քաղաքն այդ յաւակնութիւնն ունեցած է ատեն ատեն, այլ իր խաղաղսիրական փորձերը — հեղինակութենէ էապէս թափուր փորձեր — խղդուած են միշտ գոթութեան մոլեգլին հոսանքին մէջ: Կուուասէր թեմականք անսաստած են Գաւառական Վարչութեան Խառն Ժողովոյ եւ Առաջնորդի, ինչպէս մեր Իզմիրի կուսակցութիւններէ մին պարագայից բերմամբ անսաստած է Կեղրոնական Վարչութեան Խառն Ժողովոյ եւ Պատրիարքի որդումներուն՝ ամեն անգամ սպորինաւոր հռչակելով զանոնք: Հակառակ կուսակցութիւնը՝ այսինքն արդի ժողովրդական ըսուած կողմը կը յանդիմանէ սովորաբար այս ընթացքն իբր ասորինաւոր կամ ազգընդդէմ, այլ տարակոյս չկայ թէ ինքն ալ չպիտի վարանէր նոյնն ընելու՝ եթէ միայն հարկը պահանջէր: Կուսակցական պահանջներն ստէպ անողորք են:

Հարկ է միթէ ըսել որ Իզմիրի կրկին հատուածներու մէջ ալ չեն պակսիր ազնիւ ու վեհանձն անձեր՝ որք թէ եւ կուսակց-

ցական կրքերէ զերծ՝ այլ թեւադրութեամբ, կամ պարագաներու բերմամբ, կամ անկեղծ համոզմամբ յարած են կամ ատեն ատեն կը յարին դիմամտութեամբ կողմերէ միոյն: Ասան, այո՛, պատուաւոր րացառութիւնք, այլ գոթաղդ իրողութիւն մ'է թէ իրենց ձայնն անխելի կը մնայ դրեթէ միշտ, մինչդեռ իրենց ազդեցութիւնն ստէպ չարաչար կը գործածուի ասորինաւոր դիտում մը յառաջ տանելու, և իրենց կամքէն ու նպատակէն աւելի անդին իսկ անցնելու՝ կուսակցական զօրեղ հոսանքէ բռնն կերպիւ քշուած . . . :

Իզմիրցեոց ցաւալի խռովութեանց մասին մեր տխուր խորհրդածութիւնները վերջացուցած պահուն ղուարճալի դէպք մը մեր միտքը կուգայ, հին ժամանակները պատահած, որ մեր քաղաքացեոց կարծես նախասահմանեալ դժտասէր միտումներու մասին յոյժ խորհրդաւոր նշանակութիւն մ'ունի՝ դիպուածի՝ պարզ դիպուածի բերմամբ անշուշտ: Տխրելէ ետք՝ փոքր ինչ խնդաւ մարդկային բնութեան մէկ կենսական պէտքն է:

Հին ատեններն Իզմիրի վիճակն թեմ էր Էջմիածնի և իր Առաջնորդները կ'ընդունէր Մայր Աթոռէն: Եկող սրբազանն ստէպ անդէտ տաճկերէնի՝ գրաբառախառն աշխարհարարով կուտար իր քարոզներն՝ որք ըստ մեծի մասին անհասկնալի կը մնային իր հոգւոր հօտէն: Անգամ մը՝ գոթութեան նոր հըրդեհի մ'առթիւ անշուշտ՝ խաղաղութիւն քարոզելու հարկը կ'ըզայ Սրբազան Առաջնորդը: Բեմախօսութեան վերջաբանին իր ամէն զօրաւոր փաստերը կուտակելէ վերջը « հարցման » հրուետորական ձև կ'ուզէ գործածել՝ իր քարոզին աւելի ոյժ տալու համար, ու կ'ըսէ խօսքն ուղղակի ժողովրդեան դարձնելով. « Է՛հ հիմայ, օրհնեալ ժողովուրդ, սէր և հաշտութիւն կը ցանկաք, կամ հեռ և ատելութիւն: » Աւնկնդիրներու մէջէն ձայն մը — ջոջի մը ձայն էր այն — կը լսուի յանկարծ. — Ատելութիւն, Հայր Սուրբ, ատելութիւն: Իր քարոզովը մտասոյզ Առաջնորդը բան մը չսէր բարեբաղդարար. ժողովուրդին մեծագոյն մասը՝ այն ժամանակ անգիտակ հայերէնի՝ բան չհասկնար գայթակղութենէն, այլ հասկցողք հետաքրքիր նայուածք մը կը ձգեն այս անակնունքի պատասխանի հեղինակի վրայ՝ որ այնքան աւելի անխռով կը մնայ՝ որքան անդէտ է իր պատճառած գայթակղութեան: Անհայագէտ բարի ջոջ տաճկերէն « ատալթի » հոմանիշ կարծելով հայերէն « ատելութիւն »ը, այդ վերջին բառը զուացած էր, առանց գիտնալու թէ կրկնած

հռչակած և հանդիսապէս հաստատած էր Իզմիրցիի յատուկ և առանձին նշանաբանը . . . ատելութիւն:

Կանգ առնունք սակայն, քանզի Իզմիրի յաւիտենական երկւ պառտկութեանց խնդրոյն — և իրենց յարակից մանրամասնութիւնը — վերջը չգար: Թողլով ուրեմն այդ հրատապ խնդիրը՝ ձեռք առնունք մեզ խօսքի թելը և մտնենք նորէն մեր սիրելի Ս. Մեսրոպեան գպրոցի խաղաղ շրջապատէ ներս, որմէ ահա մայ ու պարզապէս և քաղաքացիական պարտք մը կատարելու համար միայն դուրս ելած էինք: Պատմենք ֆալախայի այն անմոռանալի կրկնակ դէպքերն՝ որոնց յիշատակութիւնը խոստացուած է վերև: Մեր անդորր շրջանակի մէջ կը գտնուինք վերստին, և կրնանք ազատօրէն շարժիլ հոն: Հին դէպքերը, հին պատմութիւնները ո՛չ կիրք մը շարժելու և ո՛չ մէկը վիրաւորելու հանգամանք կամ նկարագիր ունին, թէև՝ գրեթէ Աստուած, ինչ որ խօսեցանք՝ մեր սրտի ցաւէն էր միայն: Որ և է մէկը վշտացնել կամ վիրաւորել այնքան հեռի է մեր գիտումէ՝ որքան երկինքը երկրէն:

(Շարունակելի)

ՄԵՍՐՈՊ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

ՄԵՐ ՆԱԽԱՀԱՐՑ

ՀԻՆ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆԸ

« Ինչպէ՞ս պէտք է անցնել կեանքն »: Երկու մեծ հանճարներ, հակա-կարծիք են այս խնդրոյն վրայ՝ որ բաւական մեծ շահեկանութիւն ունի:

Պ. Զօլա այն կարծիքէն է թէ՝ պէտք է զայն գիտութեան և աշխատութեան նստիլը:

Ի՞նչ է գիտութիւնն, կ'պատասխանէ Պ. Դօլսդոյ: Ումնաց համար փիլիսոփայութիւնն է. այլոց համար աստուածաբանութիւնն: Երբեմն ալ, շատերու համար՝ օրէնսգիտութեան պէս՝ մասնաւոր գիտութիւն մ'է: Գիտութիւնն՝ ընդհանրականութեան կ'ձկտի, սակայն և ոչ սկիզբն ունի, որ իշխանութիւնն է: Անհատներու հետ կ'փոփոխուի և մինչև անգամ մէն մի անհատի մէջ, իր կրից և միջավայրից ազդեցութեան համեմատ:

Աշխատութիւնը նպատակ մը չէ՝. լոկ միջոց մ'է, երբ բացառապէս ամբողջութեան չղատապարտուիր: Միջոց անգամ չէ, այլ ծխախոտի նման

գրգռել մը։ Այնպէս թիւնն յառաջ կ'երեւէ յորձեմութիւն որ կ'ընտանիէ սպառնում և անխում։ Անգործ մնալն լաւագոյն է։ Պ. Գօլադոյ կ'ընտանիէ չինացի իմաստասէր մը՝ որու բարոյականն ձեռնթափութեան կ'յայնդիւ։ Կարող էր նաեւ յիշել նոյն վարդապետութիւնն դուռնող՝ յոյն և լատին իմաստասէրներն։ Ալեքսանդրեանք պատրաստ են արգասատիլ Աստուծոյ գթարդդ ճակատագրին վրայ, որ արարչի նուստ ու խնարհ պաշտօնն ստանձնեց։

Այսպէս ուրեմն, Պ. Գօլադոյ Զօլայի կարծիքն հերքելէ վերջ՝ իբր կ'ըստատրէ։ Սէր առ ընկերն, այս պէտք է լինի կ'ըսէ, կենաց նպատակն։ Այս է ահա երջանիկ լինելու ճշմարիտ միջոցն։

Եթէ մարդիկ սէր առ ընկերն՝ միշտ ի նկատի ունենային, ո՛չ ժողովուրդներն դիւրար պիտի տուէին և ո՛չ պատերազմներ պիտի ծագէին։ Պատերազմն՝ բացարձակապէս հակառակն է սիրոյ։ Անհատներն միանգամայն իրարու հետ կ'իւրաքանչիւր, և իրենց գործած կամ ընդունած չարիքներուն փոխան կրնան կ'տառապին։ Ընդհակառակն՝ մարդիկ՝ սէրն իբրեւ վերջնական նպատակ նկատելով՝ միայն բարիք պիտի ընդունեն, և միայն բարիք պիտի գրծեն։ Այնպէս որ կրնանի երջանիկ պիտի լինեն։

Պ. Գօլադոյ այս վարդապետութեան հնարին ըլլալու յաւակնութիւնն չունի։ Բարոյական գեղարարական հեղինակն ևս չէ հնարած զայն։ Հաղար ութ հարիւր տարի առաջ՝ այդ վարդապետութիւնն պայծառութեամբ քարոզուած է աշխարհիս մէջ, ուստի շատ լաւ գործ մը պիտի ընէր աշխարհս եթէ դէպի այն վերադառնար, փոխանակ զանազան իմաստասիրական դպրոցներու զուանցմանց մէջ կորսուելու։

Կարելի է հարցնել իւրովի թէ՛ ի՞նչ է այս երկու մեծ գլուխներու յայտնած կարծեաց բնութիւնն։ Արդեօք մեր վրայ նոր կանոններ կ'դնեն թէ՛ ոչ պարզապէս խորհուրդներ մեզ կ'առաջարկեն։ Այնպէս կ'երեւի որ խրատներ են, վասն զի Պ. Գօլադոյ, օրինակի համար՝ կ'ըսէ թէ, պէտք է ներշնչուիլ մեր նմանեաց սիրով։ Եւ ի՞նչու համար։ Իբր փաստ մէջ կը բերէ միայն անկէ յառաջ գալիք երջանկութիւնն։ Այդ պարզապէս փորձառական փաստ մ'է։ Այս բացատրութեան, հետեւաբար և այդ կարծեցեալ սկզբունքին մէջ՝ չկայ բան մը որ կարենայ սկզբունք մը կաղմել։ Եթէ խնդիրն՝ պարզապէս երջանիկ լինելու միջոցներուն վրայ կ'կայանայ, բացայայտ է թէ ամեն մարդ երջանկութիւնն իրեն յատուկ կերպով կը հասկնայ։

Եւ ևս պիտի համարձակիմ իմ կարծիքս յայտնել, որ թերեւ շատերուն կարծիքն է։ Կ'մեղադրեմ Պ. Զօլան՝ որ սերը երջանկութիւն կաղմող բաներուն կարգը չգտներ և Պ. Գօլադոյն որ անոր մէջ գիտութիւնն ու աշխատութիւնն չդնէր։ Ես պիտի ամփոփեի երջանկութիւնն, որ կ'տարբերի կենաց կանոնէն, այս երեք բառերուն մէջ. գիտնալ, գործել, սիրել։ Այս ընելով, կարծեմ թէ լաւ խորհուրդ մը տուած պիտի լինիմ, այլ չեմ՝ կարծել թէ մեծ գիւտ մ'երեւան հանած, վասն զի կարդացած եմ՝ բացի զանազան ընտիր գրքերէ, Արիստոտելի Բարոյագիտական երկոտասաներորդ գիրքն, որու մէջ նշանակուած է այդ բանաձևն, աւելի քան հազար ութ հարիւր տարի առաջ։

Պ. Գօլադոյ՝ որ նշանաւոր անարգութիւն, կարծեմ մի քիչ կ'ծաղրէ Պ.

Զօրան և մեջ ամենքս, երբ՝ գիտութեան բառին նկատմամբ՝ երկդ խմբի կարծիք կ'սլայտնէ։ Ստղդ է որ օրէնսդատութիւնն՝ բուսաբանութեան, մտթեմաթիքական ուսման և բնագիտութեան պէս գիտութիւն մ'է։ Երբ Պ. Զօրայ գիտութեան վրայ կ'իսօսի, այս կամ՝ այն գիտութիւնը չիմանար, սյլ ո՛ր և է ճշմարտութեան մի մասին հետազոտութիւնն, ստացումն և իւրացումը։

Եւ միթէ Պ. Գօլտդոյ ուեյի ևս չծաղրեր, երբ իբր խման կ'նկատէ աշխատութիւնն, և փոքր ինչ կ'հաւանիմ՝ հիւանդագին խման մը։ Աշխատանքն կրնայ պիտոյք մը լինիլ, բայց, կ'ըսէ Պ. Գօլտդոյ, պիտոյք մ'ունենանա՛ն նուաւստութիւն մ'է և զայն գոհացնելն՝ ստորնութիւն։

Արդէն կ'գուշակեմ թէ ի՞նչ կրնան ըսել այս մասին մեծ իմաստասէրները, բայց եթէ վարկեան մ'իրենց աշխատանոյր թողլով երթան, իր ձեռօքն աշխատող ամենէ յետին գործաւորին հետ խօսակցին, պիտի հասկնան թէ՛ կան պիտոյքներ՝ որ տէրութիւններ են, կան՝ որ մեծութիւններ են, թէ՛ ամեն անգամ՝ պիտոյից գոհացումն ոյժի զարգացում մ'է և աշխատութեան նուիրուող անձն նուաստացնելու կամ ստորնացնելու տեղ, ընկերական սոնդիսին վերին աստիճաններն կ'բարձրացնէ զայն։

Կան իմաստասէրներ որ աշխարհի մէջ մեծ դեր մը կ'խաղան, և որոց մտածումներն հազիւ թէ ի յայտ կուգան, որ հարիւր հազար ընթերցողներէ կ'ըննդատուին, և ես կ'համարձակեմ մեղադրել զանոնք որ լոկ աշխարհս կ'տեսնեն և աշխարհի մէջ՝ միմիայն աշխարհն։ Պ. Գօլտդոյ սյդ կարգի իմաստասէրներէն չէ, ի բաց առեալ այն տողերուն նկատմամբ զոր Պ. Զօրայի բարոյականին վրայ անցողակի դրած է։ Այլ իմաստասէրներ, իրենց կարծեաց ծաւալման մասին նուաղ զօրաւոր, բայց իրենց վարդապետութեան մէջ աւելի չգօր՝ կ'հաւատան բանի մ'որ գիտութիւն կ'կոչուի. կ'հաւատան՝ թէ գիտութիւնն գիտապէս կ'հաստատէ Աստուծոյ գոյութիւնն, թէ՛ Աստուած է տիեզերքի գերագոյն արարելն և թէ ըստիւր յատակագծի մը համեմատ ստեղծած է և կ'հաւաքէ զայն՝ կանոնաւորութեան և իմաստութեան ոգւով։ Թէ՛ ի՞նչ որ տիեզերքը կ'կազմէ կ'հակի միութեան և ներդաշնակութեան, մերթ անհրաժեշտ հարկի բերմամբ մը և մերթ ազատ սյլ ճշգրիտ և ուղիղ գործակցութեամբ։ Մենք՝ որ գործակիցներ ենք, Աստուծոյ կամքն ըմբռնելու և իր պատուէրներուն ունին դնելու միջոց ունինք։ Կրնանք իմաստասիրել զԱստուած իր էութեան մէջ, և այս՝ նոյն իսկ ընազանցութեան հիմն է. և կամ հետեւիլ բնութեան՝ իր զարգացման մէջ, և այս՝ գիտողութեան գիտութիւնն է։ Իմաստականութիւններ կան որ ստեղծուած են տրամաբանելու, և ուրիշներ՝ գիտելու համար։ Երամբարանութիւն ու գիտողութիւն թէև տարբեր՝ սյլ երկու զուգահեռական շաւիղներ են որ միեւնոյն նպատակին կ'ուանին։

Մեր գիտողութեանց, խորհրդածութեանց և հայեցողութեանց գերադոյն աւարկան՝ Աստուած է, իսկ՝ ինչ որ ստեպ և հիմնովին կ'իմաստասիրենք՝ մեր անձն է։ Ամեն ինչ իրարու կապուած է աշխարհի վրայ, և ամեն ինչ մեզ հետ յարաբերութիւն ունի։ Աստուծոյ կատարելութիւններն կ'փայլին մեր բանականութեան մէջ. մարդ կութեան ուսումնասիրութիւնն, իր և ֆիզիքական աշխարհի պատմութիւնն, իր զարգացման և բարեշրջութեան տեսարանն, ամեն ձևերու տակ բացայայտ ներկայելով

Նախախնամութեան յատակագիծն, ակներև ցոյց կ'տան մ'իշ այն վայրը զոր մենք աշխարհի մէջ կ'գրաւենք, այն դերը զոր պիտի ստանանք և այն օրէնքը զոր պարտաւոր ենք պահել :

Քանի որ կարող ենք տեսնել մեզմէ դուրս կամ մեր մէջ, այդ ընտիր ձևերն, այդ պայծառ երանդներն, այդ ընտիր շարժումներն . քանի որ ըմբռնելը մեր երեակոյտութեամբ ինչ որ չենք կարող տեսնել ու գգալ . քանի որ կարողութիւն ունինք սկսելու, կրկնապատկելու, չափաւորելու և ուղղելու այդ շարժումն . քանի որ մեր սէրն կ'արծարծի ֆիզիքական, մտաւոր ու բարոյական գեղով և մենք շրջապատուած ենք զայն հաստատ ու զարգացեալ պահելու միջոցներով . քանի որ մեր ըմբռնելու և սիրելու կարողութիւնն կ'ըօրէ գերազանցել տեսանելի աշխարհն և անկէ վեր բարձրանալով՝ մեզ՝ սահմանաւոր արարածներս, անհունին և յաւիտեականին հետ ուղղակի յարաբերութեան մէջ կ'դնէ, անտարակոյս հիանալի հրաշալիք մ'է այս, թայց միևնոյն ժամանակ, ստոյգ իրողութիւն մը, որու գէմ՝ կարելի է առարկութիւններ կուտակել, սակայն դարձեալ անդիմադրելի կերպով միտքերը կ'գրաւէ : Երբ այս ամեն կարծեաց ամբողջութենէն կը հետեւանք թէ՛ մեր ունեցած յատկութիւններն ստեղծուած են զարգանալու, և թէ՛ Աստուծոյ կամօրց և բնութեան հրամանին համեմատ մեր անձնական երջանկութիւնն կազմելու, և ուրիշներուն աջակցելու համար պարտաւոր ենք յանմարցնել զանոնք այն նպատակին որ իրենց համապատասխան ըլլայ ու լիութի օգնէ իրենց յատուկ եղած արդիւնքն ի լոյս բերելու, միթէ այս կերպով, խոհական, սրտայայտ և ազգու կարծիք մը յայտնած չենք լինիր : Արիստոտէլ կ'խորհէր թէ՛ մարդուս և Աստուծոյ մէջ եղած տարբերութիւնն այն է թէ՛ մարդ մերթ փայլակներ արձակելով կ'գործածէր իր կարողութիւնները, մինչդեռ Աստուած շարունակաբար : Անդադար և անսահման կերպով սիրել, զգալ ու մտածել, ահա այս է Աստուածային յատկութիւն կ'ըսէր նա . . . :

Կ'խոստովանի որ կարելի չէ ամեն մարդէ պահանջել որ կարդայ Պրատոնի Դիէն՝ Արիստոտէլի Եթալոքոմիկոն ու Բուէթոմիկոն՝ Պլոտինի Գրաւէ, Տէքարտի, Լէյբնիցի, և Քանդի գործերն : Այս ընտիր գրքերն չեն կարող առօրեայ ընթերցում լինիլ՝ այն գործաւորներուն որ օրը տաս ժամէն աւելի կ'աշխատին : Զօլայի և Նոյն իսկ Գօլսթայի երկերն անոնց կարդայնել տալն աւելի դիւրին է : Գիտեմ որ գլխաւոր Զօլայականներն կամ աւելի ճիշտն ըսելով՝ բոլոր Զօլաներն, հարկւր հազար օրինակ կ'ապուին, այնպէս որ իւրաքանչիւր օրինակին ստան ընթերցող հաշուելով՝ անոնց թիւն ճիշտ երկու միլիօնի կ'հասնի : Չեմ հոգ տանիր այդ երկու միլիօն արանց և կանոնց վրայ, քանի որ գտած են իրենց վարպետն, թայց ի՞նչպէս բարոյականութիւն պիտի ուսուցանեն անոնց՝ որ կարդալ չգիտեն կամ կարդալու ժամանակ չունին և ամենագեղեցիկ վէպերէն իսկ չեն հետաքրքրուիր : Ամբողջ մարդկութեան վրայ դատելով՝ շատ անշուտ է երկու միլիօնի թիւն : Այո՛, երկու միլիօն կ'ըսենք, վասն զի Պ. Զօլա կենդանի է : Անկարելի է Լրեակոյցել թէ՛ ի՞նչ ոգորմնի թիւի մը պիտի իջնէ ընթերցողներու գումարն, երբ Զօլա այլ ևս չտպրի : Պարզադ՝ թէ և Նոյնքան մեծ, երբէք քսան հազար ընթերցող ունեցած չէ :

Բարոյականի ծաւալման վերաբերող այս խնդիրն արժանի է հիմնա-

կան ուսումնասիրութեան, վասն զի ի՞նչի պիտի ծառայէր այն բարոյականն որ չպիտի ուսուցուէր :

Եւ միթէ հա՞րկ է, — նորագոյն լուծման պակասութենէ — յիշել Պօլսոյի այս խօսքն թէ՛ « սէրն առ ընկեր » այսինքն այդ վարդապետութիւնն կ'աւանդուի հաղար ութ հարիւր տարիներէ ի վեր :

Եւ ես կ'հաւանիմ : Գեռ կ'դառնունք քահանաներ այդ վարդապետութիւնն ուսուցանելու համար, բայց պիտի գտնուի՞ն զայն ընդունող ունկնդիրներ :

Իբր սկզբունք՝ կ'աշտպանեմ իմաստասէրներն Պօլսոյի դէմ, բայց դորձադրութեան մէջ քիչ մը զանց կ'առնեմ : Այս իմաստասէրներն ունին գիտութիւն, բայց կարող չեն ոչ գիտնոց աւանդել և ոչ տգէտներու ուսցունել : Երկու արբանեակներ ունին, որ իրենց թէ փառքն և թէ անկարողութիւնն կ'կաղմնեն : Եթէ երբեք ժողովուրդն բարոյականի վրայ պատճառաբանելու սկսի, և հետեւաբար կ'սկսած ելու, ամեն ինչ կ'որսուած է : Հարկ է տգէտն մանկան միջոցաւ փրկել. սէտք է յանձնել մանուկն՝ իշխանական ուժերու՝ քահանային, դաստիարակին և մօր :

Մայրն է իմ ամենէ մեծ յոյս՝ վասն զի վարժապետն ստէպ սկեպտիկեան ոգին կ'ներշնչէ և քահանան ստէպ տարագիր է : Մայրն՝ թէ և չունի գիտութիւն՝ ունի աւանդութիւն, դարաւոր աւանդութիւն մը զոր հարկ է յարգել : Քրիստոնէական աւանդութիւն մ'է այս, բայց իմ կարծեօք չմնասեր մանկութեան, վասն զի լի է Աստուծով : Մայրն աշխատութիւն պիտի ուսուցանէ մեզ, սէր պիտի ներշնչէ մեզ, վասն զի այդ՝ իր պաշտօնըն է : Անշուշտ հին գերութիւն մ'է այս, քանի որ Պ. Պօլսոյ 1,800 տարուան հնութիւն մը կ'ընծայէ անոր, հնութիւն մը՝ որ ինչնին աշխարհիս չափ հին է : Կ'վախնամ որ այդ բարոյականն՝ Աստուծոյ պատուիրանաց բարոյականին չմմանի, և հետեւապէս վերին իշխանութեան վրայ չյկնու և վիճաբանութիւնը չարտաքսէ : Բարձր դուիններն պիտի արդեն թէ այդ հակադարձ յառաջդիմութիւն մ'է, բայց ես կ'պատասխանեմ թէ վսեմ ու հիանալի յառաջդիմութիւն մ'է այն : Կարենոր խնդիրն է մարդկութեան մէջ յաւիտեակեանութիւնը դնել, մեր նախահարց հին բարոյականն օգնութեան կոչելով :

ԺԻՒԼ ՍԻՄՕՆ

Թարգմ. ԻՐՄԱ

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՏԵՍՉՈՒԹԵԱՆ

ԱԶԳ. Ս. ՄԵՍՐՈՊ. ԵՒ Ս. ՀՌԻՓՍ. ՎԱՐԺԱՐԱՆԱՅ

ՁՄԻՌՆԻՈՅ

1889 — 90 — 91

2

Տեղւոյս ազգ. վարժարաններու կազմական, կարգապահական, բարոյական ու կրօնական վիճակին ինչ աստիճան յոռի ու արգահատելի լինելն անհերքելի վաստերով հաստատելէ ետե՛ մեզ կ'մնար այս տեղ կանկ առնուլ և թողուլ դաստիարակութեան կանոնաց քիչ չատ հմուտ ընթերցողն այդ վարժարաններու լեզուաբանական, տառաբանական և գիտական ընթացքին վրայ իր եզրակացութիւնը հանել, եզրակացութիւն՝ որ գլխովին պիտի համապատասխանէ ներքին աննախանձելի վիճակին: Բայց որովհետեւ կան մեր մէջ դաս մ'իմաստուններ որ թովմայ առաքելուն հովերը կ'առնուն, թէ և մօտէն իսկ և տուժելով կ'չօչալիեն վերքը, ուստի անպատեհ չենք համարիր այդ թերահաւատները համուշելու հաճար ապացոյցներու նոր շարք մը փնտուել. քննական հարեանցի ակնարկ մը նետելով նաեւ վարժարաններու ուսմանց ընթացքին վրայ:

Մայրէն լեզու. — Պ. Տեսուչն ստորին դասարաններու մէջ առաջադասար և վերիններու մէջ Բերականոր կ'դառնէ հայերէն և օտար լեզուներու ուսումն: Պատճառ: — Երկու հատ են — մին վերլուծական ու համադրական մեթոտի պահասութիւնն, այսինքն, աշակերտները տրամաբանօրէն մտածելու, գրելու և խօսելու անկարող են եղեր. միւսն՝ լեզուադիտական շփոթութիւնն, այսինքն արեւոյեան հայերէ արդէ գրական լեզուէ առողջ, խառն ձևերն են եղեր . . . : Լաւ ինչ կ'ընէ մեր նոր մանկավարժն այդ նըշմարած պահասութիւնները ջնջելու և մայրենի լեզուի ուսուցման քառար ուղղութիւն մը տալու համար: Ի՛նչ, մի հարցներ, ուշիմ ընթերցող, իր մեթոտն վանտալական է: Ա՛նչնէ տապալըն կ'առնու ձեռք և մի հարուածով արեւմտեան հայոց գրա-

կանութեան ծառն արմատէն քակելու փորձ կ'փորձէ: Վարժա-
րաններէ կ'արտաքսէ աշխարհիկ լեզուաւ դրուած ամեն դա-
սազիրք, կ'արտաքսէ այն մեթոտն որով աշակերտներն կ'վար-
ժուէին ոչ միայն լաւ կարգալ, հասկնալ, մեկնել, վերլուծել և
բերանացի պատմել, այլ և մէն մի դասարան պարտաւոր էր
առ նուազն շարաթը մի անգամ շարադրական հրահանգներով
զբաղիլ: Այս բաւական չէ. Պ. Տ. Միրաքեան՝ իրր խոտելի ար-
համարհելով մեր գաւառական և գրական լեզուի զանազան
ընտիր բացատրութեան ձևերն, հիմնական բարեօրոգում մը ներ-
մուծել կ'կարծէ Տ. Ղևոնդեանցի Մայրենի լեզունքը տալով աչա-
կերտներու ձեռքը, ինչպէս նաև ազէտ հայկաբաններ, ըստ
որում հասակաւ և իրր հմարանակն, դասատու կարգելով բար-
ձր դասարաններու մէջ, իսկ հմուտ ու փորձ դասատուներ,
ըստ որում լրիւ հայ, ստորին դասարաններն իջեցնելով: Սակայն
ընտրուած նոր դասագրեանք ձևուած են ուսուսակոց գաւա-
ռաբարբառին վրայ, և կարծես թէ բառացի թանգմանութիւն-
ներ են. ինչ փոյթ. Պ. Տ. Միրաքեան պիտի վերանորոգէ արեւ-
մտեան հայոց բարբարիկ բարբառն, թէ և այս է զարմանալին,
որ միշտ ափ ի բերան կ'մնայ երբ դասատուներն իրեն դիմելով
այս ինչ խորթ, ուսմական բառերու բացատրութիւնն իրմէ
կ'խնդրեն: Այսպէս Ուսումնարանի մինչև Զ դասարանը այդ
Մայրենի լեզունքով քնացնելէ ետեւ՝ Պ. Միրաքեան կ'մոռնայ իր
վերլուծական և համադրական բնագանն և Ուսումնարանի է և Պարոյի
Ա. դասարանցիներուն ձեռքը կ'տայ իրր դասագիրք Դուրեան
Նղիշէ վարդապետի Ընթացի է գրոց Բարբառ գործն, որ Ս. Գրքէ
քաղուած հատուածներ կ'պարունակէ: Ամբողջ երկու տարի
աշակերտներն զբաղած են այդ հատուածներն աշխարհաբառի
վերածելու և զբարբառի կանոններուն վարժուելու: Ահա այս
չոր ու ամուլ դրութեան հետեանօք Պարոյի Բ. դասարանը փո-
խադրելով աշակերտներն փոքր ինչ վերացական պարզ նիւթեր
ըմբռնելու և ուղիղ ու բանաւոր զաղափարներ, թո՛ղ Կրթա-
բանքէն, մարդկօրէն արտայայտելու անկարող գտնուած են: *

* Աւերդդ. կ'համարինք ծանրանալ այն բարեւոնական խառնակութեան
զրոյ որու ենթարկուած էին Ուսումնարանի է դասարանի աշակերտները:
Ուսուսակոց մ'էր դասատուն՝ Պ. Տեւչին միայն ծանօթ, որ Մայրենի լեզուն
հատուածներ քաղելով կ'ծածմէր և իրր շարադրութեան նիւթ կ'ջլորէր:
Հետաքրքրաշարժ են նորավարժ Դասատուն և նորափորձ Մանկավարժին
ըրած սրբագրութիւններն: Օրինակ, Թաւառ սրբագրուած է Բաւառ (Մըր-

Դադլէրէն. — Տեղէիքէն նայելով՝ այնպէս կ'թուի որ մեր Պ. Միրաբէան յատկապէս նստաւակ ընտրած է հայ և օտար լեզուները նոր փոխառել աւանդել և անոնց նորագոյն մղում մը տալ՝ համալեռոյեւ լեզուական հանգամանքներէն, այսինքն ուզած է տալ այն բաներն որոցմէ ինք գլխովին զուրկ է։ Արդէն տեսանք թէ ազգ. վարժարաններու մէջ ինչ շիտթ ու ողորմելի վիճակի մէջ ընկած է ընդհանրապէս հայերէնագիտութիւնն, որու սակայն՝ իրր հայազգի, նոր ուսումնապետը պարտաւոր էր տէր լինիլ լիովին և խորհելու, խօսելու ու գրելու արուեստին մէջ քաջավարժ օրինակ հանդիսանալ։ Բայց ի՞նչ հարկ, միթէ՞ այնքան վարժ է այդ արուեստին մէջ Խզմիրցին՝ որու իմացական կարողութեան ներկայիւն է կրճատ Ուսումն. Խորհուրդն։ Ուստի նոր Մանկավարժն իրաւունք ունի արձակ համարձակ դործել և ամեն ինչ կտրել թափել առանց պատասխանատուութեան։ Եւ ահա՝ ինչպէս հայերէն, նոյնպէս ֆաղլէրէն լեզուները շատ անկերպարան դրութեան մէջ գտած լինելով՝ ձեռք կ'զարնէ իրր աւելի դործնական և արդիւնաւոր ուղղութիւն մը տալ անոնց։ Դիւրին է միայն գուշակել թէ ի՞նչ կարող է ընել Տեսուչ մ'որ ֆրանսերէնի լատարական լիանոններուն իսկ անհժուտ՝ խելքին փշածն իրր օրէնք կ'հռչակէ։ Հետեւապէս վերի վայր կ'տապալէ ամեն ինչ, այլանդակ կարգադրութիւններ կ'ներմուծէ և ֆրանսերէնի ուսումն ամլութեան կ'դատապարտէ։ Ֆրանսերէն նոր դասատուներու անուանումն, ֆրանսերէն նոր դասագրքեանց ընտրութիւնն, թարգմանի միջոցաւ տուած անիմաստ և յարափոփոխ հրահանգներն կատարեալ տղիտութեան ապա-

ճական մեթոտ) Արծիւը դիակ կուտէ — Արծիւը քն կուտէ. պարզեւ — պրէմիա — ուրախութենէն, ուրախութիւնից. ընկուզի կեղևին հանած ձայնը՝ թղթիկոցը և սյլն և սյլն։ Բայց աւելի ծիծաղելին՝ դասատուին առաջակերտու առաջարկած ուղղորութեան հատուածներուն արտասանութիւնն է. օրինակ. — « Խեճապարը ժարունակ հետեւ հետեւ կաշելով՝ իսկ ծուկը դէպի ծով՝ շտյլը տնժարժ մնած. » զորս աշակերտներն նայն ձայներով դրած են ի մեծ դժգոհութիւն դասատուին։

Եթէ մի քանի բանիւրն հայ դասատուներ դոնէ բարձրագոյն դասաբանաց մէջ չազնէին հայերէն լեզուի մաքրութիւնն և ռճի ընտրութիւնն՝ հետեւելով այն ուսուցման արդիւնաւէտ եղանակին որով այնքան ընտիր հայերնակէտ աշակերտներ և աշակերտուհիներ յառաջ ընթաց են մեր վարժարտներն, ի սպառ. սլիտի անշքոնայլն հայոց աշխարհիկ ու գրաբար լեզուներն, որ պարտին միշտ առաջին հիմնական տեղը բռնել մեր վարժարանաց ստորին և բարձր դասարանաց մէջ՝ ինչպէս բռնած են միշտ նախորդ Տեսչութեանց ժամանակ։

ցոյցներ լինելէ զատ՝ իր տեսչական հսկողութիւնը մեջկատա-
կութեան սահմանները կ'հասնի, երբ մերթ ընդ մերթ դասա-
րանները մտնելով արձանի պէս կ'կանգնի անշարժ և ան-
խօս՝ իրր թէ մտիկ կ'ընէ դասախօսութիւններն՝ որոյմէ բան մը
չիմանար, և ասպա գլխիկոր դուրս կ'ելնէ առանց բառ մը, ձայն
մը, ճիկ մը հանելու։ Իրաց այս վիճակին մէջ՝ աշակերտներն՝ որ
միշտ զիտող են և ուսուցիչներու նա մանաւանդ։ Տեսչին ամենէ
թեթև շփոթութենէ ու թերութենէ օգուտ քաղել գիտեն
պարտադանցութեան մէջ գլորելու համար, և դասատուներն՝ որ
առ հասարակ արթուն և ձեռնհաս հսկողութեան ներքև աւելի
արթնութեամբ և ուշադրութեամբ աշխատելու տրամադիր
կ'երեւին, ինչ զարմացական ու հեգնական դիրք մը բռնած
կ'լինին փայտէ Տեսչութեան մ'առջև դժուարին չէ երևակայել։
Տեսուչը կրաւորական դեր մը միայն կ'սաղայ և ամենէ ճարպիկ
ու լեզուագոր պաշտօնէին հըռ դործիքը կ'դառնայ, ինչպէս որ
եղած էր Պ. Տ. Միրաքեան։ Բոլորովին անյարմար ֆրանսերէն
դասագրքեր կ'բաշխուին օրիորդներու բարձր կարգերուն,
յատկապէս Տէլեֆոն '։'։' ի բաց վանելով այն ընթերցանութեան
և թարգմանութեան համար վաղուց ընտրութեամբ որոշուած
գրեանն (Խօշօշ, Կիւյօ, Վինէ, Պրան և հաաընաիր ողբերգու-
թիւններ ևն) որ գրեթէ ամեն բարեկարգ վարժարաններու
մէջ ընդունուած են իրրև հրահանգիչ դասագրեանք։ Պ. Տ.
Միրաքեան սկսողէն (Տեղեկագրէ բառերն են) աղադրելով անխօս
և հալածանքալարժանի ալֆաբէնէն, ան իջապէս կ'յանձնէ աշակերտ-
ներուն՝ չէ թէ ընթերցանութեան առաջին գիրն, ինչպէս ինք կ'ըսէ,
այլ Յ. Հինտլեանի ֆրանս-հայ թարգմանութեան դասագիրքն,
զոր երկու տարի շարունակ աշակերտ ու աշակերտուհի ուսա-
նելէն ետև, այսօր չեն կարող անսխալ ընթերցելու։ և ինչու
վասն զի այդ դործին յառաջարանին մէջ գրուած մեթոտին
հակառակ, հատուածներն ի բերան ուսած են՝ բոլորովին ան-
գէտ հնչման կանոններուն։ Իսկ բարձր կարգերն՝ այս է՝ դպրո-
ցական Ա, Բ, Գ դասարաններն ալ, որպէս զի, ըստ Միրաքեանի,
խօսիլ սորվին, անխտիր կ'կարդան երկու տարիէ ի վեր Վ. Տիւ-
րիւրի Ընդհ. պատմութեան դասագրեանքն՝ թուրքակի պէս գոց,
և ծայրայեղ պատիժներու կ'ենթարկին եթէ դասաւանդու-
թեան ժամանակ բառ մը մոռնան։ Ահա այս է Պ. Տեսչին գործ-
նական կամ լաւ ևս ըսել գաւազանաւորը, ֆրանսերէն լեզուն
սորվելու։ Խեղճը չգիտէ որ այդ պատմական գործերն բարձր և

ընտիր ոճով խմբագրուած են գլխաւորապէս զարդացած աշակերտներու համար, մինչդեռ իրեններն հազիւ կարող են, թէև Գարդնայան, պարզ նախադասութիւն մ'ուղիղ շարադրել:

Սակայն վերջին հարցաքննութեանց ժամանակ Մեսրոպեան և Հռիփսիմեան ուսանողներու ըմբոստութիւնն ընդդէմ Պ. Տեսչի և Ֆրանսերէն գլխաւոր ուսուցչին, և այս ըմբոստութենէ ծագած վէճերն որով հարցաքննութեան սրահներն պահ մը կուոյթատրեր դարձան, հանդիսականներուն զարմանքն ու զայրոյթը գրգռելով, յայտնադէս ցոյց տուին նոր Մանկավարժին անճարակութիւնն ու տղիտութիւնն, որով ալլալած ու շփոթած որսուրիին բարեխօսութեան գիմելը չգիտէր: Եւ ի՞նչ էր այդ խառնակութեան պատճառն: Ուսանողներն տեսնելով որ երկու տարիէ ի վեր իրենց ամենօրեայ բողոքներն ապարդիւն մնացած են, վերջին պահուն՝ ճարահատ՝ կ'մերժեն Ֆրանս. պատմութեան քննութիւնը տալ, ինչպէս նաև գրագիտութեան՝ առարկելով որ ոչ ինչ սորված են և ոչ ինչ գիտեն, ի շնորհս այն մեթոտին որով այդ իրենց անիմանալի դասերն մեքենապէս աւանդուած էին: Նմանօրինակ անպատեհութիւններ տեղի կ'ունենան և այլ առարկայից մասին, անպատեհութիւններ՝ որոց առաջն առնուլ համար Պ. Տեսուչն քննութիւններն անշտապէր կ'ապէր արգելք դնելով ու և է արտաքին յանդուգն հարցաքննողի հարցումներ ուղղել աշակերտներուն:

Եւ սակայն եթէ կար բան մ'որով պիտի պարծէր Պ. Միւրաքեան իր կրճատ Ուսումն. Խորհուրդին հետ, այն էր Ֆրանս. լեզուին փայլուն յառաջդիմութիւնն յազգ. վարժարանս: Ինչ ձախողութիւն, և ինչպէս ծածկել զայն: Յանկարծ Մայրաքաղաքի մի քանի օրագիրներն կ'հռչակէին մեր ուսանողներու աննման ֆրանսագիտութիւնն՝ շնորհիւ ստայօդ յօդուածներու որ կ'ուզուէին մասնաւոր արրանեակներու ձեռք, և նոյն միջոցին վրայ կ'հասնէր ֆրանսացի անուանի երեսփոխան՝ Պ. Պէրարի այցելութիւնն ի Մեսրոպեան վարժարան: Սիրտերը կ'րացուին և Պ. երեսփոխանին արտասանած մի քանի դոհունակութեան կամ լաւ ևս քաջալերական * բառերն կ'ովկասէն ի Պոսփոր և

* Բաւերբէն կ'անուանենք Պ. Պէրարի խօսքն, վասն զի չենք կարծեր որ Պ. Պէրարի ֆրանսացի դասատուին աղաչանք Ս. Մեսրոպեան վարժարանն այցի գալով՝ լաւ էր մեկնած ինի ֆրանսերէնի բարձրագոյն դասարանէն, եթէ իր ներկայութեան պատահած դէպքն ի նկատի առնուի: Արդէն ֆրանսացի դասատուն բարի գալստեան ճառ մը խմբագրած և իրր ամենէ

Պոսփորէն ի Կովկաս կրկին արձագանք կ'գտնեն: Պ. Տ. Միրաք-
եան չաղմանը տարած էր Այդ կ'բաւէր իր սնանկութեան:

Տափերէն. — Մեր Տեսուչը շատ հոգի է նաև թրքերէն լե-
զուի, և իր Տեղէկութիւն մէջ կից մ'արձակելով ուսուցման հի-
եղանակին դէմ, որ սակայն նորաբնի բանաւոր և արդիւնաւոր
եղանակ մ'էր, կ'առաջադրէ փոխել ամեն ինչ: Ինչ յաւակ-
նութիւն Ամեն նախորդ Ուսումն. Խորհուրդներ և Տեսչութիւն
թրքերէն լեզուի ուսուցման մասնաւոր խնամք տարած և իրենց
ջանքը միշտ յաջողութեամբ պսակուած է, ինչպէս կ'վկայեն
Մեսրոպեան վարժարանի ընթացաւարտ բազմաթիւ տաճկա-
դէս աշակերտներ: Իսկ ինքն նոր Մանկավարժն ինչ բերէ այդ
կանոնաւոր ընթացքին, ոչ այլ ինչ բայց եթէ խառնակութիւն,
ժամանակի ու դրամի կորուստ: Եւ յապացոյց բաւական է մի-
այն ըսել որ մէկ տարուան մէջ վարժարանի թրքերէնի Ուժ-
դասատու կ'փոխէ և այս խառն ու անկայուն դրութեամբ
թրքերէն լեզուն ողբալի ամբողջութեան կ'դատապարտուի:

Անգլիկներէն. — Հապա այս լեզուի մասին նոր Մանկավարժն
յայտարարելով թէ՛ հաղկերէնի փերկանումնն որոնք բարդ է,
նշանակաւ անգլիկներէն պարզ, թէ հայերէնն հաղկերէնի ուսուցման միջ-
նշանակաւ վերջինն անգլիկներէն, մանաւանդ որ այս վերջինն երկու լեզու-
ներէն մէկ ստանալուն յետոյ ամենամեծ հաշիւը կան: (Տեղ. երես 55)

յաջողակ աշակերտի մը տուած էր որ օրինակէ և պատուարժան հիւրին
առջև կարգաւ: Ընթերցման միջոցին՝ ազնիւ երեսփոխանին բարեմշյն գէմքն
յանկարծ կ'ախրի՝ երբ կ'նշմարէ որ ճառասացը կ'կարդար ճառն առանց
հասկնալու, վասն զի պարբերութեան մը վերջն ահագին հատուած մը
մոռցուած լինելով՝ գաղափարներու կապակցութիւնը խզուած և անիմաստ
բառերու ձայնը միայն կ'լսուէր: Այս մասին՝ գիտողութիւն կ'ընէ Պ. Պե-
րար Ֆրանսացի դասատուին, որ քննելով կ'հաստատէ թէ ընդօրինակու-
թեան ատեն խեղճ աշակերտն, Ֆրանսերէնի մէջ դպրոցին ամենէ յառա-
ջադէմ հռչակուածն, ամբողջ հատուած մ'արտագրելու մոռցեր է՝ առանց
երբէք կասկածելու այդ խոշոր դատարկութիւնն: Այդ անախորժ փոք-
րէն վրայ՝ Պ. Պերար կ'զգտի, Պ. դասատուն կ'կակողէ, Պ. Տ. Միրաքեան
քար կ'կտրի և ինք որ արդէն աննշան դեր մը կ'կատարէր, բոլորովին կ'նսե-
մի: Եւ Պ. Տ. Միրաքեան դեռ կ'պնդէ որ Պ. Պերար աւելի բնական
յայտած է Ֆրանսերէնի մշակութեան համար ի Մեսրոպեան վարժարանն:
Եթէ իրեն համար կայ գոգոհութեան կէտ մը՝ այս է որ Պ. Պերար իր
գրած մի պրոբլէմ մէջ՝ անցողակի խօսելով իր սյցելութեան վրայ՝ կ'յարէ
թէ մեր ազգ. վարժարաններու Տեսուչն է Պ. Շադօ, Ֆրանսացի դասա-
տուն. աշխարհ աննշան, աշխարհ մոռնի երեսցած պիտի լինի Արդ-յ երեսփո-
խանին Պ. Տ. Միրաքեանի ներկայութիւն ի Մեսրոպեան վարժարանն:

— Նախադասութիւններ՝ որ մեր Մանկավարժի մեթոտի և բա-
բեղնեան լեզուի մի նմոյշը կ'ընծայեն — կ'որոշէ որ ուսումնա-
րանի ի դասարանէն սկսուի անգլիերէնի ուսումն՝ պայման դը-
նելով աշակերտներու հետ որ դպրոցական շրջանն աւարտեն:
Խախուտ պայման, վասն զի դպրոցական « տարին չաւարտած
անգլիարէն ուսանողներէն շատեր կ'հրաժարին և Պ. Տեսուչն
(երես 51) որ յանիրաւի կ'նշաւակէ նախորդ Տեսչութեան
օրով աշակերտներու իբր կամայական դասարան-իւնն, կ'ստիպուի
Չ և Է, Ա և Բ դասարաններէն սոսկալի խառնուրդ մը կազմել՝
երօ՝ աշակերտներու կամայականութեան թողլով այդ լեզուի ու-
սումն: Այնպէս որ Չ դասարանի մեծ մասն տոհմային պատմու-
թեան դասառութեամբ դրաղած ատեն, մնացած մասն անգլի-
արէնի կ'հետեւէր . . . նոյնը կ'պատահի նաև Ա և Բ դասարա-
նաց համար: Ի հարկէ այսպիսի խառնակ դասակարգութենէ մը
կարելի չէր արդիւնք սպասել ոչ անգլիարէն և ոչ պատմական
դասերէ, խառնակութիւն՝ որու դէմ անգլիացի դասախօսէն
եղած բողոքներն անլսելի, անհասկնալի կ'մնային նոր Տեսչու-
թեան կողմէ, և բնապէս վերջին քննութիւնները ցոյց տուին որ
աշակերտներն հազիւ կարող էին Խուբսի, Օլէնտորֆի պարզ
հրահանգներն անգլիարէնի վերածել: Շարադրութիւն, նամա-
կագրութիւն, թարգմանական վարժութիւններ վտարուած էին
ծրագրէն: Այս ընթացքին դէմ ծանր դանդաւանք լսուեցան,
որոց վրայ կրճատ Ուսումն. Խորհուրդն շարունակ պաղ ջուր
կ'իժափէր իր ստրկամիտ Տեսչին ապիկարութիւնը ծածկելու
համար:

Աղբ. պարմոն-իւն. — Ըստ Տեղեկագրէ՝ Պ. Տեսուչը դժուար
գտեր է իմանալ թէ այս ուսումն ի՞նչ վիճակի մէջ կ'գտնուի
եղեր նախորդ տարիներու մէջ: Զարմանալի՝ բան: Վարժարա-
նաց ո՞ր ուսման վիճակը քննելու կարող կամ ձեռնհաս եղած
է որ պատմականին առջև չիօթած ցոյց կ'տայ ինքզինք: Քանի
որ բաց դուռ մը կար իր առջև, դրապարտութեան գուռն, ինչու
համար իր դըլսը պատուէր մի առ մի քննելու, ստուգելու նա-
խորդ Տեսչութեան օրով ազգ. վարժարանաց դրութիւնն և
ճշգրիտ պատկեր մը ներկայել, ինչպէս որ խղճամիտ, արդարա-
բասէր և քաջավարժ տեսուչ մը սիտի ընէր, իր պարտականու-
թիւնն էր ընել, փոխանակ քսութեանց ականջ դնելու: Իր այս
խոստովանութիւնն իբր ապացոյց կրնայ ընդունուիլ միւս
սուարկայից համար ևս, և հետեցնել որ առանց վերահասու

լինելու աշակերտներու ուսմանց վիճակին քմածին և աւերիչ կարգադրութեանց ձեռք զարկած և յոռի չրջանի մէջ ընկած է . . . Իսկ նոյն հատուածի մէջ կ'այտնէ նաև մեր Տեսուչն, որ Աղբ. պարտաւիճանը՝ Ջր. էկեղեցոյ մասին գաղափար մը կ'աշխատէր զինքն: Եթէ այսպէս է, այսինք մեր Եկեղեցւոյ և Ազգի պատմութիւնն իրարու հետ այնպէս սերտ կապուած են, որ մին սորվողն միւսն ալ ըստ կարի կ'սորվի, ի՞նչու համար ուրեմն Ազգ. պատմութիւնն աւարտող բարձր դասարանաց համար իրր բարոյացուցիչ առարկայ՝ Եկեղեցական պատմութիւն աւանդել կուտայ: Եւ կ'սարծի (երես 54) թէ այս առարկան Նախնայ Տեսնին ծրագրէն դուրս մնացած էր, և թէ այժմ զայն աշակերտներն «կան գաղափար մը կ'աշխատէր Ջր. էկեղեցոյ խորհրդաւոր անցեալէ և ներկայէ մասին: Ի՞նչ կրօնասիրական ճամարտակութիւն՝ որու թագունն նպատակն է զի պակաս մը ծածկել: Նախորդ ծրագրի բարոյացիչութեան և կրօնագիտութեան առարկաներն, զոր նախկին Առաջնորդը կ'աւանդէր, արդի ծրագրէն վտարուած են՝ առ ի չգոյէ կարող ուսուցչի, և ասոնց փոխարէն՝ վանական դպրոցի ծրագրէ առնուած է Եկեղեցական պարտաւիճան, որ կ'աւանդուի չոր ու ցամաք կերպով՝ բաղդախնդիր տգէտ դասատուներու ձեռք: Այնպէս որ աշակերտները ընաւ գաղափար չունին Եկեղեցւոյ եօթ խորհուրդներու վրայ, և ոչ իսկ քրիստոնէական կրօնի, ոգւոյն սկզբանց և քաղաքակրթիչ ազդեցութեանց վրայ: Գէթ Եկեղեցական պարտաւիճան ալ չէրքով չնորհքով աւանդող գտնուէր: Ո՛չ: Այդ դասերն՝ Եկեղեցական պարտաւիճան ընտիր գործէն քաղուած՝ ջարդ ու բուրդ եղած մէկ հաւաքածոյն է, որու քննութիւնն մերժեցին տալ աշակերտները:

Ընդհ. պարտաւիճան. — Երբեմն այդ պատմութիւնը կ'աւանդուէր Ուսումնարանի բարձրագոյն կարգերու, այնպէս որ չորս տարուան չրջանի մէջ աշակերտներն կարող էին տիրանալ հին միջին և նոր դարերու նշանաւոր անցից, ժողովրդոց իմացական, գրական, ճարտարական շարժումներուն: Այս ուղղութիւնն յեղաշրջեց Պ. Տ. Միրաքեան և Ընդհ. պատմութեան դասընթացն երկու տարուան վերածեց չարժանի երկերի ու ժամով: Ի դուր բողոքեցին չորս տարի շարունակ դասատուներն առարկելով թէ անհնար է երկամեայ չրջանի մէջ ամբողջ Ընդհ. պատմութիւնն բոլորել: Ի՞նչ եղաւ հետեանքն — չոր ու ցամաք աւանդել դասերն, հին և նոր ազդերէն քանի մ'երևելի

անձերու կենսագրական տեղեկութիւններ քաղել, քաղուած՝ որ ստորին դասարաններու միայն կրնայ յարմարիլ, և ի բաց թողուլ դէպքերու ծագման և հետեւանաց ուսումն, օրէնսդրական, կրօնական հիմնարկութեանց տեսութիւնն, և ամեն ինչ որ ժողովրդոց բարուց, սովորութեանց, գրականութեան, արհեստից կ'վերաբերին, ի բաց թողլով և այն աւատական, խաչակրական, կառավարական յեղաշրջումներն որ անքան մեծ նշանակութիւն ունեցան Եւրոպական ազգերու նոր կազմութեան և արդի գրութեան վրայ:

Բնագրութիւն. — Ըստ որում գիտական այլ և այլ ճիւղերուն մէջ գերազոյն ձեռնհասութեան տէր կ'կարծէ ինքզինք Պ. Տ. Միրաքեան՝ յայտնել կ'յարձակի բնական և բնագիտական դասականութեան նախորդ ուղղութեան վրայ՝ իբրև խառն և շփոթ, և ապա կ'ըսէ — ժնդրագիտութիւն, կենդանական և հետաքննչական, իւրաքանչիւր շրջանի համար զարգացողները նշանակելով քաղ տեղի ճիւղերն և աշխարհային, որոնք ժնդրագիտութեան տեղեկութիւնները:

Նայինք թէ ինչպէս Նախորդ Տեսչութեան ժամանակ իրաւագործ դասեր կ'աւանդուէին և իրաւ, նախակրթարանի երեք կարգերուն, սակայն պարզ, զիւրմբոնելի և հարցաքննական եղանակաւ, աշակերտներն, թէ և անջատ, բայց թագուն կապակցութիւն ունեցող կենդանական, բուսական, հանքային նիւթերու, ինչպէս նաև գործնական կենաց զանազան իրերու վրայ բաւական առատ (ստէպ պատկերներու միջոցաւ) տեղեկութիւններ կ'համարէին: Եւ ամենայ շրջանէն ետք՝ Ուսումնարանի կարգերը միայն բնագիտական երեք ճիւղերն կ'սկսէին կանոնաւոր դասակարգութեամբ ուսնիլ և բուսական, կենդանական և հանքային էական բաժանումներուն տեղեկանայ՝ միշտ աչաց առջև ունենալով պատկերներ և զանազան նիւթեր:

Արդ՝ ինչ ըրաւ նոր Մանկավարժն. կ'ընծէ բոլոր իրաւանական դասախօսութիւնն, և որպէս զի միամիտ Հասարակութեան աչքին փոփոցանէ, իր սիրական դրութեան համեմատ, կ'այտարարէ թէ իրական, զննողական, շօշափական կերպով պիտի աւանդէ բոյսերու, անբաններու և մետաղներու գիտութիւններն: Ահա այն ատեն կ'սկսի զաւելտական դասընթաց մ'որ նոյն իսկ աշակերտներու և աշակերտուհիներու ծիծաղն ու հեգնութիւններն կ'շարժեն: Մաղիկներ, գորտեր, գառնուկներ ի հանդէս կ'հանուին դասարաններու մէջ, և ամիս մ'այս ղննու-

դական և անգամատական մէկ երկու ցուցասիրական դասա-
խօսութիւններն շարունակելէն ետեւ՝ յիշատակեցաւ իւր ան-
ւանդանոցի պարտէզը կ'տարուին որպէս զի ծաղկաքաղու-
թեամբ և բուսաքաղութեամբ զբաղին։ Այս բնասիրական շը-
ջագոտութիւններն ալ մէկ երկու շաբաթ տեւելէն ետեւ՝ կ'ընդ-
րին և ուսանողներն ուրիշ բան սորված չեն լինիր այլ լոկ ան-
կապ և անիմաստ բառեր և ստիմաններ յիշատակել, յիշ-
անել և յիշել կենդանիներու բնութեան, ձեւին, գոյնին, անընդ-
եան վրայ, ինչպէս որ քննութեանց ժամանակ շատեր տեսան և
տգէտներն անգամ չկրցան ըմբռնել թէ ի՞նչ տեսակ գիտու-
թիւն է այն որ մի քանի հարեանցի, ցիր ու ցան և անկապ տե-
ղեկութեանց մէջ կ'ամփոփուի։

Բնագիտութիւն. — Պ. Մանկավարժն թանգարանի մէջ վա-
ղուց անտի գործածուած ու մաշած գործիներու երեւոյթէն
կ'ըստէ նաեւ աշակերտներու կարողութիւնն, առանց սնձամբ
քննելու։ Արդէն նախորդ Ուսումն. Խորհուրդն ի նկատի առած
լինելով գործիներու անբաւականութիւնն, այլ և այլ աղբիւր-
ներէ 552 մէճիտի գումար մը խնայած էր նորեր բերել տալու
մտօք, ինչպէս կ'խոստովանի կրճատ Ուսումն. Խորհուրդն իր Տե-
ղեկութիւն մէջ (երես 55), բայց հրաժարուելով վրայ գալով՝ իր
նպատակն կ'գործադրէ իր յաջորդէն։ Արդ՝ ինչպէս նոր Մանկա-
վարժը չի կրնար ըսել, թէ հին գործիներն պարտաւորութեամբ էին, և
իրեն նոր առաքելալ թե կ'առնու և կ'յաւելու, — յիշելով իւր
հարկէն շատ քիչ և քիչ շրջապատը հարստութիւններն. զերեւ
ասիական գործիական դարձաւ իւր կ'ապրին. օրինակ առնելէ հոս-
տանգի գործիներն անգամ գործաւորներ կ'ըսեն։ Այս խոշոր բա-
ցադանշութիւններն պարզապէս օրինակաւորական են, վասն զի
գործիներու կարեւորութիւնն արդէն զգացուած և նախորդ
Տեսչութեան առաջարկութեամբ նորեր գնելու համար գումար
մը յատկացած էր, ինչպէս ըսինք։ Պ. Մանկավարժն այդ նա-
խաձեռնութիւնն իրեն վերագրելով կ'պարծի, սակայն պարծե-
նալու ուրիշ պատճառ մ'ունի այս նախադասութեանց մէջ։—
Ինչքէն շատ անգամ համար բաւ չի իմանալ թէ այս ապրանքն Եւրոպա
գործարանաց իւր կ'ապրարարուի, այլ՝ պարտ է եղանակէ մասն գաղափար
առնելու։ Միայն այն ժամանակ թէ համար և թէ մշակուած նիւթերը կո-
րեւոր շահաւորանք գերազանցեալ բնակարար — Այս խօսքերէն բա-
ցայայտ կ'երևի թէ մեր նոր Մանկավարժը Բնագիտութիւն (phy-
sique) բառին ստոյգ նշանակութիւնն չըմբռններ, և զայն կ'ըմբ-

թէ քիմիաբանութեան հետ, գիտութիւն՝ որ չաւանդուիր մեր վարժարաններն: Ուրեմն՝ ի՞նչպէս կ'յանդգնի բնագիտութիւն զասախօսել բարձրագոյն կարգի աշակերտներուն: Մեր գիտցածն այս է որ բնագիտութիւնն կ'խօսի միայն մարմնոց արտաքին երևոյթներու վրայ և անոնց պատճառները և օրէնքը կ'բացատրէ, առանց մարմիններու ներքին բաղադրիչ մասանց վրայ խօսելու, որ բնալուծութեան միայն կ'վերաբերի: Ի՞նչպէս կ'պահանջուի որ աշակերտն, ապաք իմաստասէր, բնագիտութիւն սորվելով՝ կարող լինի իմանալ թէ՛ ափիոնն, որ տեղական խամ արտադրութիւն մ'է, որպիսի յաջորդական գործողութիւններու շնորհիւ կարող եղած է յառաջ բերել Եփեսոսը, որ բժշկական ներարկութեանց կ'գործածուի: Ի՞նչպէս կարող լինի իմանալ թէ մատուտակի բոյսն, որ տեղական խամ արտադրութիւն մ'է, Եւրոպայի քիմիագործներու ձեռք կ'իյոխուի +աղյուսե (glycose) և կ'գործածուի մեծ մասամբ ոգելից ըմպելեաց պատրաստութեան համար: Ի՞նչպէս կ'լինի որ խոզկաղինէն և գլխորէն կ'պատրաստեն ռանէն՝ որմէ մեծապէս կ'օգտի Եւրոպական տարազագործութիւնն և և: Եւրոպայի միւս միւս կարելի՞ է որ աշակերտ մը լոկ բնագիտութեամբ կարող լինի քարիւղի, շաքարագործութեան, տարազագործութեան, հանքահանութեան, և գործարաններու մէջ իւրիշ պաշտօն ստանձնել, մինչդեռ այդ ճիւղերը կ'պահանջեն տարրաբանական ամենախորին հիմնութիւն, Թէ ի՞նչ անլուր իմաստակութիւն է, բնագիտութեանէ պահանջել այդպիսի հրաշալի գործութիւն մը, մի միայն տեղւոյս Հասարակութեան աչքը չլացնելու համար, լրջամիտ անձերու կ'թողունք դատել, և կ'յորդորենք նոր Մանկավարժն Տոքտոր Է . . . Էն դաս առնելու խորհուրդն ի գործ դնել, այս պայմանաւ որ թթուածին հանելու համար վերստին լինելիք յիորձերն ի Հոփսիսմեան վարժարան աւելի յաջող արդիւնք ունենան և այնքան ծիծաղ չշարժէին . . . :

Ունինք դեռ ևս խօսելիք մի քանի ուրիշ առարկայից վրայ, սակայն զանց կ'առնենք տարւոյս այս վերջին թերթովն, ուրիշ անդամի վերապահելով այն Եփեսոսցոյն Էփեսոս գոր պիտի հանենք Պ. Տ. Միրաբեանի պաշտօնավարութեան հանգամանաց և արդեանց վրայ թէ դասախարակութեան, թէ կրթութեան և թէ տնտեսականութեան տեսակէտերէ դատելով:

ՍՏԵՓԱՆ ՎԱՐՊԵՏԵԱՆ

Քաղաքիս Հայ հասարակութիւնը դառնակակիժ կորուստ մ'եւս ըրաւ, Վարպետեան ընտանիքը ծանր ու աղէտալի հարուած մ'եւս կրեց: Ստեփան Վարպետեան՝ այս բարի, պարկեշտ և ազնիւ հոգին թողուց ամսոյս 25ին՝ կարճատե հիւանդութենէ մ'ետեւ, այս ունայն ու վշտակոծ աշխարհս և գնաց միանալու իր սիրական եղբարց, որ Նախախնամութեան անհասանելի վըճռով արդէն յաւիտենականութեան ծոցն հանգիստ գտնելու մեկներ էին: Եւ դեռ նոր գոցուած էր իր եղբօր Պօղոսի գերեզմանը, դեռ բոլոր ընտանեաց արտասուքն չէին ցաւքած, և ահա վշտաց ու արտասուաց նոր աղբիւր մը բացաւ Ստեփան Վարպետեան:

Բնութեամբ հեզ, խաղասէր, մտօք ուղիղ և արթուն, խոհականութեամբ ու աշխարհային փորձառութեամբ ճշմարիտ իմաստասէր մը, Ստեփան Վարպետեան ոչ միայն զարդն էր իր ընտանեաց և հոգասէր եղբայր, այլ և բանիբուն առևտրական գործերու մէջ, անկեղծ բարեկամական յարաբերութեանց մէջ, բարասէր և գորովասիրտ ճշմարիտ հայ մը ամեն տոհմային գործերու մէջ: Իր նշանաբանն էր արդարասիրութիւն և խաղաղասիրութիւն. համբերատար ու հաշտարար հոգւովն նոյն իսկ ճշմարտութեան հակառակօրդներու սիրելի եղած էր, և Աւետարանի խրատին հաւատարիմ, իր թշնամոյն իսկ ներելու միշտ պատրաստ կ'գտնուէր: Ուսմանց հետամուտ, ազգային գործերու իրազեկ, զգալի ծառայութիւններ մատուցած է իր վարած զանազան պաշտօններու մէջ: Իբրեւ գաւառական ժողովայ երեսփոխան, իբրեւ ազգ. վարչութեան անդամ, իբրեւ ուսումն. խորհրդոց մէջ խորհրդական՝ ցոյց տուած է այն ոգին, այն գործունէութիւնն որ միշտ բարին, միշտ ուղիղն, միշտ յառաջդէմն ունին իրենց նպատակի:

Ափսո՛ս, այս ազնիւ և ընտիր հայն՝ որ վերջերս ազգ. շրջանէն քաշուած՝ Արևելեան Ակոբի մէջ միայն լոկի մնջիկ կ'աշխատէր, յօգուտ այդ հիմնարկութեան, զինք անչափս սիրող և

յարգող անդամակիցներուն հետ, կարող պիտի լինէր դեռևս թէ իր ընտանեաց և թէ Հասարակութեան լրջամտութեամբն ու գործակցութեամբն օգտակար լինիլ եթէ անգութ մահն այսպէս յանկարծ չյափշտակէր զայն մեր ծոցէն: Անդարմանելի հարուած, որ իր ընտանիքն դառնաղէտ սգոյ մէջ ընկղմեց և իր բազմաթիւ ազգակից և օտար բարեկամները խոր տրտմութեան մէջ: Միխիթարութիւն և համբերութիւն կ'մաղթենք իր բոլոր վշտահար սիրելեաց համար:



ՅԱՆԿ ՆԻՒԹՈՑ

Երե-

Աբրահամ Կարապետեան	46
Ազգ	96 296 342 448 543
Ախ երե չըլլային	471
Ակնարկ մը Իզմիրի վրայ	380
Ակնարկ մը նոր բանաստեղծի մը վրայ	417
Անուշի կնճիռ մը	49 97
Աղետաբեր գեղեցկութիւն	515
Ամուսնական պարգեւ մը	145 201
Ամուրիի մը միմուկները	107
Այլ էւ այլք	47 144 295 391 494
Ան էկա՞ն	471
Անգլուհին Օրագրապետ	309
Անդեղ նոր դարձան	495
Արեւելեան Ակումբ	92
Արդի բարեյոնի Աշտարակը	277
Աւագակի մ'աղջիկն ի Պելլրավիա	393
Բռնաբռնողներու մօտ	318 357
Գաւառական Ժողով Զմիւռնիոյ	331